

Neil Faulkner

Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi

Marksist-Freudyen Bir Analiz

İngilizceden Çeviren: Utku Özmakas

Yordam Kitap

Neil Faulkner (22 Ocak 1958-4 Şubat 2022)

Arkeolog ve tarihçi. Yazarlık, okutmanlık, ören yeri kazı sorumluluğu, kimi zaman da televizyon yayıncılığı yaptı. Eğitimini King's College (Cambridge) ile Arkeoloji Enstitüsü'nde (UCL) tamamlayan Faulkner Bristol Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, *Military History* dergisi editörü ve NADFAS okutmanı olarak çalıştı. Sedgeford Tarih ve Arkeoloji Araştırması Projesi (Norfolk), Büyük Arap Ayaklanması Projesi (Ürdün) ve Büyük Savaş Arkeoloji Grubu'nda (Birinci Dünya Savaşı arkeolojisi üzerine uzmanlaşan saha çalışmaları birimi) ortak editörlük görevi yürüttü.

Yazarın *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere* (Çev. Tuncel Öncel, 2014), *Roma: Kartalların İmparatorluğu* (Çev. Çağdaş Sümer, 2015), *Halkların Rus Devrimi Tarihi* (Çev. Tuncel Öncel, 2017) adlı kitapları da Yordam Kitap tarafından yayınlanmıştır.

Eserin Orijinal Adı:
Mind Fuck: The Mass Psychology of Creeping Fascism
A Marxist-Freudian analysis
(Resistance Books, London, 2020)

Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi

Marksist-Freudyen Bir Analiz

Neil Faulkner

İngilizceden Çeviren
Utku Özmakas

Yordam Kitap: 454 • **Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi** • Neil Faulkner
ISBN 978-605-172-663-2 • *Çeviri*: Utku Özmakas • *Kitap Editörü*: Cem Eroğul
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Nisan 2024
© Neil Faulker, 2020; © Yordam Kitap, 2024

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi

Marksist-Freudyen Bir Analiz

İçindekiler

1. Giriş 9

2. Yabancılaşma 16
   Fabrikalar ve Gecekondular 19
   Anomi 22
   Rekabetçilik ve Tüketimcilik 23
   Gösteri ve Siber Âlem 26
   Dijital Distopya 29

3. Libido 32
   Bilinçdışı 34
   Arzu Makinesi 37
   İlk Travma 40
   Ego 44
   Nevroz ve Psikoz 48

4. Patriyarkal-Otoriter Kişilik 52
   Psikotik Öfke 56
   Aile Denen Kazan 61

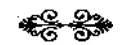
5. Narsisistik-Otoriter Kişilik 66
   Narsisizm 67
   Otoriterlik 73
   Yenisöylem 75

6. Faşizm ve Devrim 80
   Kutuplaşmış Bir Dünya 84

Kaynakça 90

1

Giriş

Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sının sonlarına doğru bir sahne vardır. Delta hastanesi çalışanlarından oluşan kalabalığa seslenen Vahşi, onları ayaklanmaya çağırır: "Köle olmaktan memnun musunuz?" diye sorar. "Özgür olmak istemiyor musunuz?" Sonra da bir günlük çalışmasının ödülü olarak aldığı ilaçları pencereden dışarı fırlatarak "Özgürlük!" diye haykırır: "Özgürsünüz! Özgürsünüz!" Uluyan Deltalar öfkeyle üzerine atılır. Çevik kuvvetin gelmesiyle kurtulur ellerinden.

Vahşi, Ayrıbölge'de doğmuş genç bir adamdır. Kendini *William Shakespeare'in Toplu Eserleri*'nin yıpranmış bir kopyasını okuyarak geliştirmiştir. "Uygarlık"a nakledildiğindeyse bilimsel yöntemlerle tasarlanmış, bir üretim hattında şişe içerisinde yetiştirilmiş ve toplumsal rolleri için koşullandırılmış insanların dünyasına varır. Geldiği bu Cesur Yeni Dünya'da Shakespeare yasaktır; çünkü oyunları Alfa-Çift-Artılar'dan Epsilon-Eksiler'e kadar herkesin haddini hududunu bildiği mükemmel bir sınıflı toplumdaki istikrarı bozma potansiyeli taşır. Tam da Batı Avrupa'nın Yerleşik Dünya Denetçisi'nin söylediği gibi: "Dünya şu anda istikrarlı. İnsanlar mutlu; istediklerini alıyorlar ve elde edemeyecekleri şeyleri de asla istemiyorlar."

Huxley, distopik klasiğini tam da Büyük Buhran'ın patlak verdiği yıllarda, yani faşist bir irrasyonalizm dalgası çağdaş uygarlığın köklerini yok etme tehdidi savururken kaleme almıştı. Huxley'nin vermek istediği asıl mesaj, insan ilişkilerinde "aklıselimin imkânsız" olduğuydu. 1946 yılında romanı yeniden değerlendirdiği bir metnindeyse bu mesajı bir nebze olsun yumuşatmıştı: Aklıselim artık mümkündü; ama "epey nadir rastlanıyor"du. Huxley dayanaklı kötümserliğini meşrulaştırmak için aynı yazıda "Avrupa ve Japonya'nın yerle bir olmuş şehirlerindeki harabeler"den söz etmişti.

Bugün bizler de faşist bir irrasyonalizm dalgasının tehdidiyle karşı karşıya kalmış bir dünyada yaşıyoruz. Başka bir kitapta üç meslektaşımla birlikte bu konu üzerine uzun uzadıya kalem oynatmıştık. Okurların ayrıntılı bir izah için *Creeping Fascism: what it is and how to fight it* kitabına bakmasını öneriyorum. Yine de, 2017'de kitabın ilk kez yayımlanmasından bu yana doğrulandığına kani olduğum beş temel iddiayı maddeler halinde burada sıralayacağım:

1) Faşizm, ilerici hareketlere ve radikal değişime karşı aktif bir siyasi güç yaratmak için –milliyetçilik, ırkçılık, kadın düşmanlığı, homofobi, otoriterlik ve militerliğin içerisinde yer aldığı– gerici bir fikirler bulamacının topluma boca edilmesidir.
2) Faşizm sabit bir durum değil, akışkan bir siyasi süreçtir. Kapitalist kriz ve toplumsal çöküş çerçevesinde diğer güçlerle etkileşime girerek gelişir. Elimizde "şunlar şunlar yaşandıysa o zaman rejim faşizmdir" denebilecek hazırlop bir liste yoktur; faşizmi, diyalektik ve tarihsel şekilde kavramak gerekir.

3) Faşist zulmün birincil aygıtı mevcut burjuva devletidir. Faşist parti ve faşist paramiliter güçler, her daim amaca giden yoldaki araçlardan ibarettir: Bu amaçsa *gleichschaltung* (tasfiye, sindirme ve telkin karışımıyla devlet çalışanlarının faşist programa uyumlu hale getirilmesi) sayesinde devletin dönüştürülerek ele geçirilmesidir.
4) Faşizm, anaakım burjuva siyasetinin hızla sağa kayması sayesinde güçlenir. Liberal merkezde yer alanlar ulusal çıkarlar, göçmen tehdidi, sınır kontrollerine duyulan ihtiyaç vb. konularda sağcı argümanları sakız misali çiğnemekten başka bir şey yapmıyor. Geleneksel sağ ise kadın ve LGBTQI+ haklarına, ırksal adalet hareketlerine, sivil ve demokratik özgürlüklere vd.'ne her geçen gün daha fazla düşmanlık geliştiriyor. Faşizmi büyüten işte bu ideolojik iklimdir.
5) Bu sağa kayışın geniş çaplı bağlamı ise dünya kapitalizminin girift krizine bakılarak anlaşılabilir. Bu, ekonomik, ekolojik, epidemiyolojik, toplumsal, jeopolitik-askerî ve siyasi-kültürel boyutları olduğu için girift bir krizdir. Modern faşizmin özü itibariyle iki dünya savaşı arası dönemdeki faşizmden bir farkı yoktur: Yani işçi sınıfı, ezilenler ve yoksulların aşağıdan gelen devrim tehdidine karşı sistemi savunmak üzere tasarlanmış karşıdevrimci bir kitle hareketidir.

Burada daha fazla detaya girmeyeceğim. Zira bu kitap *Creeping Fascism*'in güncellemesi ya da gözden geçirilmesi değil, onun eki olarak düşünülebilecek bir metin. Bu kitabı kısmen *Creeping Fascism*'in ilk baskısındaki psikolojik analizi artık epey yetersiz bulduğumdan, kısmen de ortak yazarlar ikinci baskıdaki psikolojik analiz üzerinde uzlaşamadıkları ve bu

nedenle de ikinci baskıdan bütünüyle çıkarıldığı için kaleme aldım. Nihayetinde bu durum bizi ciddi bir eksiklikle karşı karşıya bırakıyor. Müsaadenizle açıklayayım.

Marksizm işe bütünle, toplumsal ilişkilerin bütünüyle başlar ve dünyayı hareket halindeki çelişkili bir birlik olarak kavrar. Her tikellik, ancak bir bütün bağlamında, ancak akışkan, süreç içerisinde, sürekli bir oluş halindeki bir şey olarak tam manasıyla kavranabilir. Dolayısıyla içinde yaşadığımız çağdaki toplumsal, siyasi ve kültürel karmaşayı eksiksiz şekilde kavramak istiyorsak o zaman insanların kafasında olup bitenleri tahlil etmek mecburiyetindeyiz.

Bugün küresel bir irrasyonalizmin yükselişiyle karşı karşıyayız: İklim değişiminin inkârı, aşı ve karantina karşıtı hareketler, aşırı sağcı komplo teorileri, yalan haberler ve gasp edilen seçimlere dair küstahça yalanlar, İslam'ın şeytanlaştırılması ve başkaca hayali tehditler, kadınlara ve LGBTQI+ bireylere yönelik şiddetin artması ve çok daha fazlası. Bu aşırı sağcı iddialarla kanına girilen insanların sayısı her geçen gün artıyor ve bu insanlar gerçeklere dayalı kanıtlara bağışıklık kazanıyor. Çoğu psikotik öfke belirtileri gösteriyor. Camide ibadet edenleri vuran yalnız kurtlardan pogroma iştirak eden güruhlardakilere kadar pek çok insan, bu öfkeyi envai çeşit şiddet patlamasında alenen dışa vuruyor. Aslına bakılırsa şiddet, faşist zihniyetin asli unsurudur. Aktivist uçta yer alan bir azınlık şiddet sarmalına takılmış olabilir; ancak şiddet –kadınlara, azınlıklara ve ilericilere yönelik faşist kültür savaşlarınca meşrulaştırılan psikotik bir öfkenin zincirlerinden boşalması olarak– bu grup için merkezî bir rol oynayabilir.

Psikoloji önemlidir. Zira –milliyetçilik, ırkçılık, kadın düşmanlığı vb.'nin zehirli bir karışımı olan– faşist irrasyonaliz-

min siyasi bir güç haline gelebilmesi için milyonlarca insanın zihninde yuva yapması gerekir. Faşizm, yalnızca toplumsal bir hastalık ve siyasi bir tehdit değil, aynı zamanda psikolojik bir rahatsızlıktır da. Bu nedenle sol cenahın büyük bir kısmının psikanalizi küçümseme eğilimi cehalet ve önyargı rafına kaldırılarak, bu tutuma mesafe alınması gerekir. Troçki ile Bolşevikler psikanalizi benimserken, Stalinistlerin kaba davranışçılık lehine psikanalizi aforoz etmesi ve Nazilerin Sigmund Freud'un kitaplarını yakması hiç de tesadüf değildir.

Neyse ki nimetlerinden istifade edebileceğimiz güçlü bir gelenek var arkamızda. Bu gelenek, Erich Fromm ve Wilhelm Reich gibi Freudyen-Marksist psikanalistleri; Theodor Adorno ve Herbert Marcuse gibi Freudcu fikirlerden etkilenen başkaca Marksistleri; Karl Abraham, Sandor Ferenczi, Otto Rank, Karen Horney ve R. D. Laing gibi daha radikal psikanalist ile psikiyatristleri ve Norman Brown, Guy Debord, Erving Goffman ve Christopher Lasch gibi çalışmaları psikolojik bakış açıları sunan başkaca toplum yorumcularını barındırıyor bünyesinde. Elbette burada başka isimlerden de söz etmek mümkün; düşüncelerim üzerinde etkisi olanların eksiksiz bir listesi kitabın sonundaki kaynakçada zaten yer alıyor.

Bu kitapta hem bir özet sunuyor hem de tartışmayı yeniden ele alıyorum; ancak bunu, tümleşik bir bütünlük [*an integrated whole*] olarak düzenlenmiş ve Marksist yabancılaşma kuramı içerisinde konumlandırılmış bir şekilde sunuyorum. Alışılageldik biçimde referans vermekten kaçınmamın nedenlerinden biri de bu: Amacım nihayetinde ortaya tek bir akıl yürütme çizgisi koymak, büyük bir sentez sunmak olduğundan teferruatlı dipnotlar versem epey sakil duracaktı.

Elinizdeki kitap, genel okura ama bilhassa da otoriter sağa, küresel polis devletine ve tırmanan faşizme karşı mücadeleye şu ya da bu şekilde omuz veren ilerici aktivistlere yöneliktir. Bu yüzden elimden geldiğince kolay okunabilir olması için çabaladım. Bu metni okumak için Marksist ya da Freudyen teori hakkında bilgi sahibi olmaya gerek yok. Teknik terimleri ve kavramları yeri geldikçe açıkladım. Pek çok karmaşık fikri bir araya getirirken açık, tutarlı ve ikna edici bir tahlil yapmaya çalıştım.

Buradaki savımın merkezinde ise şu fikir yer alıyor: Neoliberal toplumdaki toplumsallıktan kopuş, yabancılaşma ve anomi, aşırı narsisistik bir bireycilik salgınının patlak vermesine yol açtı. Bu durum da asıl rengini özgürlük korkusu ve psikotik öfkeden alan, bu döneme özgü narsisistik-otoriter bir kişilik türünün doğmasına sebep oldu. Bu da milliyetçilik, ırkçılık, kadın düşmanlığı, otoriterlik, militarizm, faşizm ve irrasyonalizmi teşvik eden çağdaş siyasi hareketlere kitlesel bir psikolojik temel sundu.

Birinci bölümde Marksist yabancılaşma kuramını açıklayıp sınırlarını genişletiyor ve neoliberal kapitalizm ile dijitalleşen iletişimin yabancılaşma deneyimini yeni bir düzeye çıkardığını öne sürüyorum. İkinci bölümde ise Freudyen libido teorisini genel olarak çerçeveliyor ve radikal psikanalitik çalışmalardan faydalanarak libidonun en iyi şekilde ilkel bir psişik yaşam gücü olarak kavranabileceğini iddia ediyorum. Üçüncü bölümde iki dünya savaşı arası dönemdeki faşizmin temelini oluşturan patriyarkal-otoriter kişiliği tanımlarken, dördüncü bölümde ise günümüzün narsisistik-otoriter kişiliğini çözümlüyorum. Beşinci bölümdeyse toplumumuzun giderek daha fazla bölündüğü ilerici ve gerici blokların temelini oluşturan

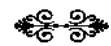
farklı kişilik tiplerini karşılaştırıyor ve modern faşizmin sırtını yere çalmaya azmetmiş bizler için ileriye dönük bir yol haritası çizmeye çalışıyorum.

Bir uyarıda bulunmayı ve teşekkür etmeyi de es geçmemem lazım. Önce uyarı: Bu metinde önemli toplumsal ve kültürel farklılıkları göz ardı etme eğilimi olan pek çok genelleme yapılıyor; özellikle Küresel Kuzey'in gelişmiş toplumlarına odaklanılmış olsa da, genellemeler burada yaşayan kimi gruplar için geçerliyken, diğerleri için olmayabilir.

Manchester'da yaşayan psikanalist ve devrimci sosyalist Ian Parker'a, taslak halindeyken metnin tamamını okuyup pek çok değerli eleştirel yorumda bulunduğu için müteşekkirim. Yine de buradan sonraki satırların yegâne sorumlusu benim. Ian'ın radikal psikanalize ilişkin fikirleriyle ilgilenenler ise bu serideki *Radical Psychoanalysis and Anti-Capitalist Action* metnine bakabilir.

2

Yabancılaşma

Marx, yabancılaşmaya ilişkin en detaylı analizini ilk eserlerinden biri olan *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda yapmış olsa da, bu kavram düşüncesinde varlığını her daim alttan alta sürdürmüştür. Yabancılaşma, kapitalist sistemin iktisadı üzerine kaleme aldığı başyapıtı *Kapital*'e de derinlemesine nüfuz etmiş bir kavramdır. Marx, bu kitapta kapitalizmi, insanların kendi emeklerinin ürünleri tarafından tahakküm altına alındığı korkunç bir sömürü ve birikim mekanizması olarak tasvir eder. Paul Kelpe'nin 1930'lardaki "insan ve makineler" temalı tablolarında ya da Fritz Lang'in *Metropolis* (1927) ve Charlie Chaplin'in *Asri Zamanlar* (1936) gibi filmlerinde tasvir edilen distopik dünyalar tam da bu mekanizmayı anlatır.

Marx'a göre yabancılaşma dört boyutludur. Marx, işçilerin a) emeklerinin ürünlerine, b) üretim sürecinde kullanılan malzemelere, aletlere ve makinelere, c) iş arkadaşlarına ve d) kendi "türsel varlıklarına" yabancılaştıklarını öne sürer.

Bu formülasyon elbette kusursuz değildir. Bir kere tarihsel derinlikten yoksundur, eksikli bir görünüm arz eder ve hiç şüphe yok ki (d) maddesinde kategorik bir hata kokusu vardır. Yabancılaşma zamanla değişen bir toplumsal deneyimdir. İşyerinde yaşananlarla sınırlı tutulamaz. Dahası, insanın türsel

varlığına yabancılaşması, ilk üç yabancılaşma türünün (kısacası diğerlerinin) sonucunda ortaya çıkan dördüncü bir boyut değildir: Aslına bakılırsa insanin yabancılaşma sürecinin tamamının bir özetidir.

Öyleyse baştan başlayalım. Marx'ın türsel varlık kavramı, alttan alta insanların kendilerini bir tür olarak tanımlayan bir dizi temel özelliğe ve gereksinime sahip olduğunu ima eder. Kimi Marksistler, sabit bir "insan doğası" diye bir şey olmadığını savunarak, bu kavramı kullanmaktan sakınırlar. Oysaki bu alenen hatadır. Arkeolojik ve antropolojik kanıtlara ucundan dahi olsa göz atmış biri durumun böyle olmadığını gayet iyi bilir. Türümüzün geçmişi, insanların daima a) toplumsal canlılar olduğunu, b) kolektif, işbirliğine dayalı, yaratıcı bir emek sarf ettiğini ve c) (aletler, kıyafetler ve binalar gibi maddi ürünlerden tutun da, dil, sanat, ritüel, bilim, yasalar, edebiyat vb.'ne kadar tüm üretim ve pratikler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz bir) kültür yarattığını gösterir.

Bu gerçekten yola çıkılmadığı takdirde Marx'ın yabancılaşma mefhumu battal hale gelir. Zira neye yabancılaşıldığı sorusu havada kalır. Şayet insanlar türsel bir varlığa, özsel bir insan doğasına sahip olmasaydı, *Cesur Yeni Dünya*'nın Denetçileri, kendilerine boyun eğen bir işgücü yaratmak için şişelenmiş embriyolara ve şartlandırma merkezlerine ihtiyaç duymazdı.

Yabancılaşma tarihsel bir süreçtir. Sınıflı toplumun ürünüdür; zamanla daha fazla şiddetlenir ve içinde yaşadığımız dönemde, yani yirmi birinci yüzyılın başında su yüzüne çıkan neoliberal kriz kapitalizminde şiddetini doruk noktasına çıkarmıştır.

Sınıflı bir dünyadan önceki toplumların çoğu zaman tehlikeli ve çetin bir doğal dünyaya yabancılaştıkları sık sık dillendirilmiş bir iddiadır. Ne var ki, kendi adıma bu yaklaşımı fay-

dasız buluyorum. Bu iddia birbirinden epey farklı iki unsuru birbirine karıştırıyor. Böyle bir şey söylemek, kıtlığa, hastalığa ve ölüme yabancılaştığımızı söylemeye benziyor biraz. Bizler, doğanın parçasıyız, ondan bir şeyler devşiriyor ve ona katkıda bulunuyoruz; hayatta kalmak ve iyi olmak için ona bağımlıyız. Dolayısıyla doğa, emeğimizin nesnesidir. Doğa ile türümüz arasında sürdürülebilir/tekrarlanabilir bir ilişkiyi, bir yabancılaşma biçimi olarak tanımlamak, türümüzün değer kavramının içini boşaltmak gibi görünüyor bana.

Bu nedenle yabancılaşmanın sınıflı topluma ve dolayısıyla insanlık tarihinin son beş bin yılına has bir toplumsal ilişki türü olduğunda ısrarcıyım. Bu sürecin fitili rahiplerin, savaş lordlarının ve kralların (bu üç rol, çoğu zaman tek bir kişide bir araya gelir) öncülüğünü üstlendiği yönetici sınıfların, toprağın kontrolünü ele geçirmesi ve şahsi çıkarları uğruna tarımsal ürün fazlasının kaymağını kendilerine ayırmalarıyla yakılmıştır. Bu da, görece modern zamanlara kadar sömürünün baskın biçimi olmuştur.

Meselelere bir de yabancılaşma merceğinden bakarak bir fotoğraf çekelim. Ortaçağdaki köylülerin çalışması ve (krala) vergi, (toprak sahibine) kira ve (kiliseye) ondalık vergisi vermesi gerekiyordu. Ne var ki, kendilerine ait bir arazileri, gereçlere erişimleri ve emekleri üzerinde bir ölçüde denetimleri olması çok da sıra dışı değildi. Komşularıyla muhtelif işbirliği anlaşmaları yapmaları da ihtimal dahilindeydi. Kısacası bu, –neredeyse tamamı egemen sınıf tarafından gasp edilmiş– doğadan, topraktan ve emeklerinin ürünlerinden kısmi bir yabancılaşmaydı; ancak Marx'a göre on dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki endüstriyel işçi sınıfında varlığını gözlemlediği yabancılaşma ise buna kıyasla çok daha şeditti.

Fabrikalar ve Gecekondular

Fabrika sistemi yeni bir adımı temsil ediyordu. Marx'ın *Kapital*'de andığı İngiliz dokumacıları gibi, bağımsız zanaatkârların toplumsal konumu, nispeten daha varlıklı olan köylülerinkine benziyordu. Emekleri, aletleri ve ürünleri üzerindeki kontrollerini büyük oranda ellerinde tutuyorlardı. Gelgelelim, sıradan insanların mülksüzleştirilmesi –köylülerin topraklarının elinden alınması ve zanaatkârların ucuz seri üretimle iflas ettirilmeleri– sanayi kapitalizminin gelişimi için vazgeçilmez bir önkoşuldu. Elinde ne üretim ne geçim aracı olan bir işçi kitlesine ihtiyaç vardı: yani emek gücünden başka satacak bir şeyi olmadığı ve elindeki yegâne alternatif açlık olduğu için fabrika kapısından içeri girmeye zorlanabilecek bir sınıfa.

İşte bizim dünyamızdır bu. Kapitalist sınıfın işyerlerini, hammaddeleri, emek sürecini, metaları, her şeyi kontrolü altına aldığı bir dünya; çoğu işin sıkıcı, mükerrer, stresli, yorucu ve anlamdan yoksun olduğu bir dünya: yabancılaşmış emeğin dünyası. Marx'ın 1844'te yaptığı analizin ne kadar uzun ömürlü olduğunu kavramak için Shenzhen'deki bir elektronik fabrikasında, Dakka'daki bir tekstil atölyesinde, Glasgow'daki bir çağrı merkezinde ya da bir Amazon deposunda çalışan işçilerin yaşadıklarını bir saniyeliğine düşünmek kâfidir.

Zamanımızın borusunu öttüren ikizleri, sanayicilik ve şehirciliktir. Fabrikalar ekseriyetle şehir ve kasabalarda kuruldu; ancak hızlı, plansız ve yetersiz kaynaklara dayalı kalkınma, tuğla ve betondan, asfalt ve arabalardan, çöp ve kirlilikten, gecekondulardan ve derme çatma evlerden oluşan "kentsel keşmekeşler" yarattı. Bu keşmekeşler tam da şirketlerin, ev sahip-

lerinin ve dolandırıcıların yoksulları avladığı; yozlaşmış polislerin ve çete liderlerinin sırtlarını cezasızlığa yaslayarak cinayet işlediği yerlere dönüştü.

Marx *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nı kaleme alırken, –kısa süre sonra uzun süreli dostu ve çalışma arkadaşı olacak olan– Friedrich Engels de 1845'te *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adıyla yayınlanan, endüstriyel şehirciliğe dair ilk büyük sosyolojik araştırmasını yürütüyordu. İnsanlar kırsal alanlardan koparılıp fabrika işçiliği ile kentsel gecekonduların girdabına çekildikçe; doğayla ve mevsim döngüsüyle kurdukları yakın ilişkiden, tarımsal yaşamın nispeten yavaş rutinlerinden ve aheste eğlencelerinden, türsel varlıklarıyla daha uyumlu bir var olma biçiminden koparıldıkça yabancılaşmanın başka bir türü su yüzüne çıkmaya başladı.

Köy yaşamı, yazarlar ve sanatçılar tarafından sürekli romantikleştirilmiştir. Tarlalardaki öğütücü emeğin, feodal sömürünün, cehaletin ve batıl inançların çetin gerçekleri çoğu zaman görmezden gelinmiştir. Ancak gerçeklikle ne kadar çelişirse çelişsin Pieter Brueghel'in *Hasat Zamanı* (1565) gibi bir tablo, Thomas Hardy'nin *Ağaç İşçileri* (1872) gibi bir roman ya da Laurie Lee'nin *Cider with Rosie*'ı (1959) gibi bir hatırat yalan söylemez: Bunların hepsi de modern kapitalist şehirciliğin temsil ettiği kopuşun yol açtığı şiddetin dolaylı bir ifadesini barındırır bünyesinde. Shakespeare'in romantik komedilerindeki büyülü ormanlar da aynı meseleyi başka bir şekilde aktarır: Bu ormanlar salt uydurma unsurlar değildir, vahşi doğayı insan özgürlüğüyle ilişkilendiren eski bir halk geleneğinden beslenirler.

Yitip gidenler köy yaşamından ibaret değil elbette. Zira yerinden edilen insanlar, kişisel bağlara dayanan –zaman ve

geleneklerce kutsallaştırılmış haklar, yükümlülükler ve beklentilerin söz konusu olduğu, herkesin birbirini tanıdığı– köylerden çıkarılıp paradan başka bir bağın olmadığı, gayrişahsi, araçsal, sözleşmeye dayalı ilişkilerden mülhem bir metropole sürüklendiler. Feodalizmden kapitalizme geçiş, kusursuz bir ilerleme hikâyesi değildi. Marx ve Engels de bunun gayet farkındaydı. Marx'ın, bu geçişi bizzat deneyimleyen ve oyunlarının gücünü son nefesini vermek üzere olan eski dünya ile yeni ortaya çıkan dünya arasındaki çatışmadan alan Shakespeare'i bu denli sevmesinin sebeplerinden biri de buydu.

Marx ve Engels, 1848'de yayınlanan *Komünist Manifesto*'da "Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor" demişti. Kısacası topluluklar paramparça oluyor, bileşenleri en küçük unsurlarına dek ayrılıyor ve toplumsal uzama dağılıyor; çoğumuzu kalabalıklar içinde yalnız, arkadaşsız, kurumsal güç ve acımasız bürokrasi karşısında zayıf bırakıyor. Franz Kafka'nın *Dava* (1925) ile *Şato* (1926) romanlarında; Ken Loach'un *Cathy Come Home* (1966) ve *Ben, Daniel Blake* (2016) filmlerinde tasvir edilen yabancılaşma tam da budur.

Bu artık evrenin dört bir yanında yaşanan bir deneyim. Marx bu kavramdan söz ettiğinde dünya nüfusu 1,25 milyardı. Bu insanların da büyük çoğunluğu kırsal kesimlerde yaşayıp çalışıyordu; endüstriyel işçi sınıfının nüfusu ise birkaç milyonu aşmıyordu. Bugünse dünya nüfusunun yarısından fazlası şehirlerde yaşıyor ve hâlâ kırsal bölgelerde yaşayanların çoğu topraksız ücretli işçiler ya da güvencesiz çiftçilerden oluşuyor. Geleneksel köylülük Küresel Güney'de hızla yok oluyor. Yuka-

rıda ele aldığımız –işyerlerinde, kentsel yaşamda, gayrişahsi, metalaşmış, bürokratikleşmiş ilişkiler toplumunda yaşanan– o çok katmanlı yabancılaşma, artık insan deneyimini tümüyle ele geçirdi.

Anomi

Tam da burada araya girip anomi kavramı üzerine bir şeyler söylemek gerek. Muhafazakâr sosyolog Émile Durkheim, bu kavramı hem toplumsal hem de zihinsel sıkıntıların ölçüsü olarak görülebilecek intihar oranları üzerine yaptığı ayrıntılı bir çalışmada geliştirmişti. Anomi, kısaca bir normsuzluk hali olarak tanımlanabilir. Toplumsallıktan kopuş ve yabancılaşmanın sonuçlarından biri, pozitif norm ve değerlerin geliştiği toplumsal çerçevelerin –bireyin kimlik duygusu, rolü ve öz saygısının büyük oranda bağlı olduğu norm ile değerlerin– çatırdamasıdır.

Neoliberal distopyanın yalnız ruhları, modern toplumun kendisini hiçbir şeye bağlı hissetmeyen, yalıtılmış bireyleri kendilerini ahlaki bir boşlukta bulur. Yalnızlık mabetlerini terk ettikleri anda dünya, rekabet, sömürü, gayrişahsi, araçsal ve "ben buradan kendi faydama ne çıkarabilirim?" sorusunun idare ettiği etkileşimlerle dolu bir yere dönüşür. Bu bürokratik kayıtsızlığın, bilgisayardan fırlayan yanıtların ve mesafeli, ulaşılmaz, anlaşılmaz bir otoritenin dünyasıdır. Toplumsal açıdan olumlayıcı norm ve değerlerden yoksun bir dünyadır; yani bir anomi ya da normsuzluk mekânıdır.

Durkheim sosyolojisi, Marx'a karşı verilmiş bilinçli bir burjuva tepkisiydi. Durkheim'cı anomi kavramı, Marksist yabancılaşma teorisinin çelimsiz bir alternatifi olarak düşünülebilir. Yine de, Marx'ın yabancılaşma kavramını tahkim etmek

üzere kullanıldığı sürece belli bir değere de sahip olabileceğini düşünüyorum; zira kapitalizmin, insanları gerçekten de ahlaki çerçeveden yoksun bir sosyal çöle –her geçen gün daha fazla– fırlattığına kimsenin şüphesi yok.

Neoliberal yabancılaşmaya dair modern analizlerin çoğunun temelinde anomi kavramının bir türü yer alır. Farzımuhal, Mark Fisher *Kapitalist Gerçekçilik* (2009) kitabında "korkunç derecede istikrarsız koşullar" ile artan akıl hastalığı seviyeleri arasındaki ilişkiyi tartışmaya açar. Fisher, "post-fordist" çalışma koşullarının yinelenen bir toplumsal altüst oluş, sürekli bir akış ve güvensizlik dolu yaşamlar manasına geldiğini; bir "bağlanmaya izin vermeme" kültürü yarattığını öne sürer. Bunun da kapitalizmin "görünmez psikiyatrik ve duygudurum bozuklukları vebasını (...) yeni bir acillik seviyesi"ne taşıdığı sonucuna varır. Bunu da düşük dikkat süreleri, zihinsel katılım eksikliği ve uyuşuk kayıtsızlıkları içsel bir boşluğa ve elektronik görüntülere, müziğe, oyunlara, sosyal medya ıvır zıvırlarına ve diğer pasif zaman doldurucuları bağımlılığa yol açan gençliğin "hazcı depresyonu" olarak adlandırdığı durumla ilişkilendirir.

Rekabetçilik ve Tüketimcilik

Yabancılaşmanın hesaba katılması gereken başka katmanları da vardır. Acımasız, açgözlü, rekabetçi bir bireycilik, kapitalizmin DNA'sına kayıtlıdır. Kapitalistler, yalnızca en güçlü olanın hayatta kalacağı bir mücadele içinde kâr etmeye, büyümeye ve yenilik yapmaya zorlanmakla kalmaz; aynı şekilde işçiler de geçimlerini sağlamak için emek güçlerini satmak zorunda oldukları kişisel olmayan bir "emek piyasası"nda rekabet etmek zorunda kalır. Üstelik de bunu sermaye biriki-

minin dur durak bilmeyen, "katı olan her şeyin buharlaştığı" çalkantısı içerisinde her daim güvencesiz, her daim işlerini kaybetme korkusu içinde, her daim daha azına çalışmaya hazır insanların gözleri üzerindeyken tekrar tekrar yapmak zorunda kalırlar. Bu da toplumsal açıdan bir başka aşındırıcı unsurdur.

Rekabetçi bireycilik, ailede, okulda, işyerinde ve medya eliyle teşvik edilir. Bunun sebebiyse "doğal" olması değil, kapitalizmin bunu gerektirmesidir. Şirketler, ücretleri tırpanlamak için işçileri birbirine düşürmeye çalışır. Ne var ki şirketler, işçilere aynı zamanda tüketici olarak da ihtiyaç duyarlar; bu yüzden onları kapsamlı toplumsal bağlardan ve bağlanma biçimlerinden uzaklaştırarak, yüzlerini özelleştirilmiş tüketime döndürmeye çalışırlar. Sistem, hem işçilerin hem de tüketicilerin toplumsal bağlarından koparılmalarını gerektirir. Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sındaki yapay işçiler, yalnızca itaatkâr işçiler değil, aynı zamanda doymak bilmez tüketiciler olarak da yetiştirilir. Tam da Dünya Denetçisi'nin itiraf ettiği gibi: "Endüstriyel uygarlık, ancak benliği inkâr etmekle mümkündür. İnsanların istekleri, hijyen ve ekonominin müsaade ettiği en üst sınıra kadar gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde çarklar dönmez."

Gelişmiş dünyanın çok büyük bir kısmı, yirminci yüzyılın ikinci yarısında tüketim mallarının bolluğu riskiyle karşı karşıya kaldı. Politikacılar yokluk sorununun ortadan kalktığı yeni bir bolluk çağının, yaşam standartlarının sürekli yükseldiği bir "hiç bu kadar iyi olmamıştı" toplumunu müjdelediler. Sosyologlar "tüketim toplumu"ndan söz edip "varlıklı işçi"yi mercek altına aldılar.

Kapıda bekleyen tehlike ise insanlar her türden dayanıklı tüketim malını edindikten sonra sahneye çıkan talebin düşü-

şüydü. Zira bir insanın toplamda kaç araba, çamaşır makinesi ve paltoya ihtiyacı olabilirdi ki? Toplum bir aşırı üretim kriziyle karşı karşıya kaldı.

Bu kriz için bulunan çözümse pazarlama sahasına büyük yatırımlar yapmaktı. 1960'lı yıllarda her altı Amerikalı işçiden en az biri satış alanında çalışıyordu. Satış çabaları markalama, paketleme ve reklamı; özel teklifler ve kiralama-satın alma anlaşmalarını; eskimenin ve arızalanmanın üretimin ayrılmaz bir unsuru olarak planlanmasını; sürekli bir yeni tasarım ve iyileştirme tantanasını içeren, bir şeyler satın almanın seksi, zeki, sağlıklı, havalı, genç, modaya uygun olmanın yegâne yolu olduğuna dair kurumsal mesajlarla dolu bir toplumsal dünya kurdu. Kurumsal pazarlama, statü endişesini istismar ederek merkezine aileleri, haneleri, "görünüş"ü alan rekabetçi bir bireyciliği teşvik etti. Özelleşmiş hanelerin ve kişisel ilerlemenin yeni tüketim toplumunda var olmak, sahip olmak ve dolayısıyla satın almak, bir şeylere sahip olmak, başkalarından daha fazlasına ve iyisine sahip olmak demekti.

Bu yeni yabancılaşmanın en derinlikli gözlemcilerinden biri de Herbert Marcuse'du. Marcuse *Tek Boyutlu İnsan*'da (1964) sistemin "sahte ihtiyaçlar"ı ve gereksiz şeyleri tüketmeye dayanan –insanın içindeki ruhani boşluğu doldurmaktan başka bir amaca hizmet etmeyen– nevrotik bir tüketim biçimini nasıl geliştirdiğini çözümlemişti. Şöyle diyordu: Bu "ürünler beyinleri yıkıyor ve koşullandırıyor, kendi sahteliğini görmekten aciz bir yanlış bilinç geliştiriyor. Bunun sonucu ise tüketimcilikle uyuşturulmuş, eleştirel farkındalıktan yoksun, yaratıcılıktan yoksun, renksiz, kayıtsız, şuuru kapanmış insanlardan oluşan bir toplumdu; yani "yabancılaşmış öznenin yabancılaşmış varlığınca yutulduğu" bir toplum.

Savaş sonrası canlılık sona erip neoliberal karşı saldırı başlayınca refah yeniden zenginlerin cebine akmaya başladı ve sistem çarkları döndürmek için bambaşka bir yol buldu: kalıcı borç ekonomisi. İnsanlar borç sayesinde ücretleri, sosyal yardımları ve emekli maaşları kesilse bile tüketmeye devam etti. Bugün sıradan bir Amerikalı yüz bin dolar, sıradan bir Britanyalı ise altmış bin sterlin borçlu doğuyor. *Mortgage*'lar, kiralama-satın alma sözleşmeleri, öğrenci kredileri, kredi kartı borçları ve "maaş günü kredileri"* hem kendi içlerinde bir kâr kaynağıdır hem de kemer sıkma politikalarının uygulandığı bir çağda işçi sınıfının tüketimi sürdürmesinin bir yoludur.

Gösteri ve Siber Âlem

Guy Debord, *Gösteri Toplumu* (1967/94) kitabında her geçen gün daha fazla derinleşen bu yabancılaşmanın bir başka katmanını tespit etmişti: "Modern üretim koşullarının hâkim olduğu toplumların bütün yaşamı devasa bir gösteri birikimi olarak görünür. Dolaysızca yaşanmış her şey bir temsile dönüşür." Toplum, "imgelerin dolayımı"ndaki, "yaşamdan yoksun" bir "sahte dünya"ya dönüşür. Kısacası, Debord'a göre yabancılaşma çok uç bir noktaya varmıştı:

> Hâkim ekonomik sistem yalnızlaştırma üzerine kuruludur; bu sistem döngüsel bir yalnızlık süreci üretmek üzere tasarlanmıştır. Yalnızlık teknolojinin dayanağıdır ve buna mukabil teknoloji de yalnızlık üretir; arabadan televizyona kadar gösteri sisteminin önümüze sürdüğü bütün mallar, aynı zamanda "yalnız kalabalıklar" yalıtılmışlığını tahkim etmek için sistemin kullandığı silahlardır.

* Borçlunun maaşı yatar yatmaz geri ödemek üzere aldığı yüksek faizli borç. *–çev.*

Bu oldukça zengin bir diyalektik formülasyondur. Bir yandan maddi unsurlar imge içerisinde çözünür. Öte yandan da imge, manik tüketim içerisinde maddi unsurların yeniden üretilmesine hizmet eder; ama artık bu üretim anlam ve amaçtan yoksundur. "Gösteri, tamamen imge haline gelene kadar birikmiş bir sermayedir."

Bu, tam da Marx'ın "meta fetişizmi" şeklinde adlandırdığı, ancak muhtemelen hayal bile edemeyeceği bir gelişmedir. Aynı şekilde, gösterinin modern bilgi teknolojisi tarafından çoğaltılma biçimi de muhtemelen Debord'u bile hayrete düşürecek bir şeydir. Bunu *Yabancılaşma, Gösteri ve Devrim*'de (2021) şöyle anlatmıştım:

> Her şey gösteriye dönüşebilir. Tıklama hızıyla sonsuz çeşitlilikte görüntü oluşturulabilir. Görüntüler saniyeler içinde dünyanın dört bir yanına gönderilebilir. Milyarlarca insan aynı anda veri iletiyor. Milyarlarcası da bu verileri alıyor.
>
> Roma yönetici sınıfı, kalabalığı yatıştırmak için "ekmek ve sirkleri" kullanmıştı. Modern yönetici sınıf ise spor müsabakalarını, devlet törenlerini, ünlülerin düğünlerini, anma etkinliklerini, uluslararası zirveleri, müzik festivallerini sonsuz bir elektronik gösteri dizisi olarak önümüze koyuyor. Sürekli büyüyen, anında erişilebilen, şahsi yollarla seçilen, hiç çaba gerektirmeyen elektronik bir eğlence yelpazesi sunuyor tüm bunlar. Ekranları akla gelebilecek her türden saçmalıkla doldurdular. İnsanı nevrotik huzursuzluğundan, düşük özsaygısından, yabancılaşmış iç boşluğundan yakalayarak avlamanın peşindeler. Zengin, güzel, şık, zarif, seksi, saygın olmaya yönelik suya düşmüş arzular, bu sayede onları tatmin edecek bir meta kataloğu keşfediyor.
>
> Sosyal medya da bir gösteriden ibaret. Narsisistik teşhirler havai fişek misali patlıyor internette. Mısır gevreği ambalajında ıvır zıvırlar siber âlemde tıkır tıkır ilerliyor. Popüler bir şeyleri ıskalama korkusuyla yaşayanlar sürekli telefonlarını kont-

> rol ediyor, yorum yapıyor, paylaşımdan geri kalmamaya çalışıyor. Her saat, her on dakikada bir, her boş anda... Kurumsal algoritmalar her bir tıklamayı bir saniyede okuyor ve bireysel kullanıcının pazarlama, yalan haber, ünlülerin dedikoduları ve diğer saçmalıklarla dolu akışında özelleştirilmiş bir ayarlamayı ekranına fırlatıyor.
>
> İnternet, elektronik ıvır zıvırdan inşa edilmiş sanal hayatların maddi olmayan dünyasına dönüştü; hiçbir şeyin yapılmadığı, hiçbir şeyin üretilmediği, hiçbir gerçek insan ilişkisinin kurulmadığı, hiçbir pratik eylemin gerçekleştirilmediği, türsel varlığın sıfıra indirgendiği, kişiyi tamamen yutan bir yabancılaşma dünyası bu.

Tüm bu söylediklerime artık bir de şunu eklemek gerek: Sosyal medya yabancılaşmayı arş-ı âlâya çıkardı. Sayısız yorumcu, insanların sınıflı toplumda takmaları gereken maskeleri, üstlerine nasıl boyun eğmeleri gerektiğini, kurumsal değerlere nasıl riayet etmeleri gerektiğini, bürokratik normlara nasıl uymaları gerektiğini, nasıl pozitif bir imaj yaratabileceklerini, kıyafet kurallarına nasıl uymaları gerektiğini vb. ele aldı. Amerikalı sosyolog Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (1959) kitabında insanların sentetik bir kişilik yaratmaya ve pazarlamaya, bir sahnedeki aktörler gibi sosyal oyuncular olmaya zorlandıklarını; hatta bireyin geriye görünüşten başka bir şeyin kalmayıncaya dek tümden imaja dönüşme sürecini anlatmıştı.

Goffman temelde başkalarının benliğe dayattığı roller ve performanslarla ilgileniyordu. Bugünse durum çok daha karmaşık: Sosyal medyadaki algoritmalar tarafından belirlenmiş, tıklama yemli bir imge karmaşasına ayak uydurmaya çalışan bir benliğin kendisine dayattığı birtakım roller ve performanslar söz konusu.

Nihai yabancılaşma bu değilse nedir: İnsanın içsel varlığının elektronik imgelerce öngörülen ve kurumsal metalarca dolayımlanan bir performansa indirgenmesi; insanların kendilerini tüketim gösterilerine dönüştürmesi?

Dijital Distopya

Yine de dijitalleşen neoliberal kapitalizmin yabancılaşmayı katmerlendirmesinin yegâne yolu bu değil. Elli yıl önce, pek çok işçi sınıfı topluluğu coğrafi açıdan nispeten istikrarlıydı ve insanların genellikle bütün yaşamlarını geçirdikleri ve nesillerin nesilleri takip ettiği kasaba veya banliyölerdeki yerel endüstriler etrafında örgütlenmişti. Britanya'da topluluklar, sırtını aile ve mahalleye, bar ve kulüplere, sendika ve yerel İşçi Partisi'ne dayıyordu. Sosyolojik çalışmalar, Londra'nın Doğu Yakası'nda, yerel bir maden ocağı etrafında kurulmuş maden köylerinde ya da eski tekstil, çelik üretimi veya gemi inşasına odaklanmış kasabalarda bu "geleneksel" işçi sınıfı topluluklarının yakınlığı ve dayanışması üzerine pek çok veri sunmuştur. Otomobil üretimi gibi yeni sanayi kollarında bile dayanışma ve yakınlıktan söz etmek mümkündü. En büyük fabrika kompleksleri kırk bin kişiye varan nispeten istikrarlı bir işgücünü istihdam ediyordu. İşyerinde sendikal örgütlenme epey güçlüydü ve yöneticilerin saldırılarına karşı doğrudan işçiler tarafından seçilen işyeri temsilcilerinin önderliğinde yüksek katılımlı grevler hızla örgütleniyordu. Pek çok "beyaz yakalı" işçi, savaş sonrası dönemde ciddi oranda sendikalaşmış; öğretmenler, hemşireler, memurlar, yerel yönetim çalışanları grevlere iştirak etmişti. Kısacası güçlü işçi hareketleri, yabancılaşmanın kısmen aşılmasını temsil ediyordu, insani dayanışma yeniden vurgulanıyordu.

Neoliberalizm kırk yılda bunların çoğunu tarumar etti. Eski sanayi kollarının gerilemesi, sermayenin daha hızlı el değiştirmesi, istikrarlı "yaşam boyu" istihdamın ortadan kalkması, sendikaları tuzaklarına çeken idareler, sendika karşıtı yasalar ve polis şiddetiyle emek örgütlenmesine vurulan darbeler, işçi sınıfını parçalayıp güvencesiz bıraktı. Kapitalist ülkü, yani toplumsal bağlardan kopuk işçiler ve tüketicilerden oluşan boyunduruk altında bir sınıf büyük ölçüde vücut buldu. Bunun korkunç sonuçları oldu: yönetim zorbalığı, işyerinde stres, düşük ücret, yüksek borç, barınmanın cep yakması, artan faturalar, içi boş gösteriler (ünlü kültürü, yarışma programları, sosyal medya ıvır zıvırları) ve nevrotik tüketim düşkünlüğü.

Türsel varlığımız –ve dolayısıyla ruh sağlığı ile esenliğimiz– özgür, kolektif ve yaratıcı bir emek sarf etmemizi; doğayla, toplumla ve maddi dünyayla pratik bir ilişki içinde olmamızı; içinde bulunduğumuz kültürün fiili üreticileri olmamızı; zanaatkârlar, sanatçılar, bilim insanları ve akademisyenler olmamızı gerektirir. Bugünse modern insanlık bunun yerine çok katmanlı bir yabancılaşma, içsel bir boşluk, derin bir mutsuzluk içinde boğuluyor; çünkü doğaya ve toprağa, insanlarla özgür şekilde bağ kurmaya, üretim sürecine, gerçek ihtiyaçlarımıza, maddi unsurların kendisine, hatta gerçek benliklerimize bile yabancılaşmış haldeyiz. Varlığımız en uç noktasına kadar kapsamlı bir sömürü ve birikim mekanizmasının, zorla çalıştırmanın ve çılgınca tüketimin, elektronik imgelerin esiri haline geldi.

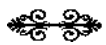
Bizler Cesur Yeni Dünya'nın sakinleri gibi salt çalışmak ve tüketmek için yetiştirilmedik; ancak şirketlerin iktidarı, bürokratik denetim, devlet baskısı ve elektronik koşullandırma ile cansız, mekanik, otomatik ve "tek boyutlu" hale getirildik;

küreselleşmiş, finansallaşmış, dijitalleşmiş neoliberal kapitalizmin Betaları, Gamaları, Deltaları ve Epsilonlarına dönüştürüldük; her birimiz süper zenginlerin çıkarları uğruna korkunç bir sömürü ve birikim mekanizmasında kendine düşen rolü oynayan küçük birer emek ve tüketim dişlisine dönüştürüldük.

Modern faşizm, işte bu dijital distopyanın psişik yatağında büyüyor.

3

Libido

Dünyanın en büyük tiyatro eserleri esasen bu meseleyi ele alır: Aiskhylos'un *Orestes*'ini, Sofokles'in *Antigone*'sini ya da Shakespeare'in *Hamlet* veya *Macbeth*'ini izlemek/okumak, çözülemeyecek kadar derin bir ahlaki çatışmanın yıkıma –ölüme ya da deliliğe– sürüklediği insanları izlemek/okumak demektir. Orestes, babasının intikamını almak için suçların en korkuncunu –annesini öldürmek– işlemek mecburiyetinde midir gerçekten? Antigone, akrabalıktan doğan yükümlülüklerini yerine getirmek ve gömülmekten men edilmiş kardeşini geleneğe uygun şekilde defnetmek için devlete ve hukukun üstünlüğüne meydan okumak zorunda mıdır? Kararsızlığın trajik kahraman üstünde nasıl bir etkiye yol açtığına şaşırmamak gerekir. Hamlet sürekli tereddüt eder; melankolik şüphe ile intikam görevi arasında gelgit yaşar. Macbeth ise ruhsal bir çöküntü içerisindedir, hırsla seri cinayetler işlemeye sürüklenirken suçluluğun hayaletleriyle boğuşur. "Yüce Neptün'ün bütün okyanusları temizleyecek mi ellerimden bu kanı?" diye haykırır acıyla.

Hem Marx hem de Freud, sık sık Shakespeare'den söz eder. Bunda şaşılacak bir şey yoktur; zira Shakespeare tiyatrosunun

özü çelişkidir: hem toplumsal dünyadaki hem de insanın zihnindeki bir çelişki.

Modern faşizmin kitle psikolojisini anlama sürecinde Marx'ın yabancılaşma teorisi kadar Freud'un libido teorisi de büyük önem taşır. Nasıl yabancılaşma teorisine biraz müdahale edip çerçevesini güncellediysem, aynısını libido teorisi için de yapacağım. Bu iki teorik temeli yerine oturtmadan faşist zihniyetin psişik kaynaklarını kavramamız mümkün olmayacak. Bu nedenle okurun hoşgörüsüne sığınıyorum. Uçsuz bucaksız bir alana adım atmış gibi görünebiliriz; ancak ufkumuzu yitirmeyeceğiz.

Marksizmin bütünden, toplumsal ilişkilerin bütünlüğünden yola çıktığını ve dünyayı hareket halindeki çelişkili bir birlik olarak kavradığını daha önce ifade etmiştim. Toplumsal gerçekliğe ilişkin bu Hegelci-Marksist "diyalektik" kavrayışı, Marx'ın iktisat, toplum ve tarih alanlarındaki çözümlemelerinin tamamını beslemiş ve o zamandan beridir bütün ciddi Marksist analizlerin temeli olma vasfını korumuştur.

Bu analiz yöntemi, yaklaşımın yalnızca ampirik (verinin biriktirildiği) ya da perspektifin statik (yalnızca anlık sosyolojik bir bakış), (çoğu zaman anaakım tarih yazımında olduğu gibi) parçalı ve kısmi olduğu veyahut –en kötüsü– (ekseriyetle muhafazakârlığın ya da liberalizmin bir versiyonu olan) politik bir ideoloji tarafından şekillendirildiği çeşitli burjuva düşünme biçimlerinin aksine, Marksizmin bilimsellik iddiasının temelini oluşturur.

Aynısı, insan zihnini anlamaya yönelik bilimsel bir yaklaşım olarak psikolojinin kurucusu sayılan Freud için de geçerlidir; zira Freud, zihinsel aygıtı parçalanmamış bir bütün olarak ele alır.

Ne var ki, orta sınıftan gelen Viyanalı bir liberal olarak Freud, ruhsal rahatsızlıkların ait olduğu toplumsal bağlamı ortaya koymaya yönelik sıklıkla çaba sergilese ve psikanalitik kavrayışı din gibi toplumsal olgular üzerinde test etmeye yönelik ilgisini sürekli artırsa da, hiçbir zaman zihin ve toplumun birbirinden ayrılmadan düşünülmesi gerektiği gerçeğine, bunların tatmin edici bir sentezine varamadı. Bugün bunu denemek zorundayız ve bunu yaparken pek çok radikal psikanalistin ve sosyal bilimcinin çalışmalarından faydalanacağız. Ancak önce Freud'un yerine oturttuğu temel taşlarla başlamamız gerekiyor.

1899'da yayımlanan *Rüyaların Yorumu*, Freud'un başyapıtıdır. *Türlerin Kökeni* (1859) evrimsel biyoloji veya *Kapital* (1867) iktisat için ne kadar temelse, bu eser de psikanaliz için o kadar temeldir. Bu metnin bütün analizinin merkezinde, rüyanın gizil içeriği (rüya-düşünceleri) ile rüyanın açık içeriği (rüya-imgeleri) arasındaki ikilik yer alır. Rüyalara tuhaf, gerçeküstü ve –sanki her birimiz her şeyin mümkün olduğu kendi özel absürt gece tiyatromuza sahipmişiz gibi– çoğu zaman saçma niteliğini veren de zaten bu ikiliktir.

Bu ikiliğin Freudcu psikolojinin atmaya devam eden kalbi olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Şimdi bu ikiliğin unsurlarını tek tek ele alalım.

Bilinçdışı

Freud bir tarafa (daha sonraki çalışmalarında yer yer "İd" terimini kullansa da) Bilinçdışı'nı koyar. Bilinçdışı, –zihinsel aygıtımıza enerji ve itici güç sağlayan bütün temel arzu ve dürtülerin depolandığı– zihnin güç santrali olarak düşünülebilir.

Freud'un sık sık altını çizdiği üzere, "Bilinçdışı, hakiki psişik gerçekliktir." Bu da, söz konusu güç santrali olmasaydı, diğer her şeyin atıl kalacak bir tür mekanik üstyapıdan ibaret olduğu anlamına gelir.

Bu enerji santralinin radyoaktif çekirdeği, çocukluk dürtülerinin erken dönem anılarından oluşur. Yalnızca rüyalar değil, bütün olağan insani işlevler (ve işlev bozuklukları ya da zihinsel rahatsızlıklar da) bu çocuksu dürtülerden neşet eder; daha doğrusu, bilinçdışı çocukluk anılarından türeyen arzu ve isteklerden oluşur. Bunlar sağlıklı insanlarda olumlu ilişkiler ve yaşamı geliştiren faaliyetler şeklinde ifade bulabilir veyahut sağlıksız insanlarda, uzun zamandır unutulmuş hayal kırıklıkları ve ket vurmalara dönüşür, nihayetinde de yüceltilip kanalize edilemeyerek kaygı, korku ve öfkeye tercüme olur.

Çocukluk dürtüleri ham ve dolaysızdır. Bebek anneyle kurduğu ilişkiye babanın müdahale etmesine içerler; hatta sonunda babanın ölmesini bile isteyebilir. (Meşhur "Oidipus kompleksi" tam da budur; ne var ki Freud bunun özü itibariyle erkek çocuklarına has bir durum olduğunu düşünmüştür. Oysaki bu yanlış bir tespittir. Dahası Freud, yüzyıl başı Viyana'sındaki orta sınıf ailelerde yaygın şekilde görülmesi ihtimal dahilinde olan, ancak başka kültürlerde böyle olması gerekmeyen zihinsel bir olguya çok fazla vurgu yapmıştır.) Biraz daha büyüyen çocuklarsa annelerinin ilgisi açısından kendilerine rakip olan yeni bir kardeşin gelişine içerler ve beşikteki davetsiz misafire saldırır. Yürümeye yeni yeni başlayanlarsa kontrolü ele alamamalarından, hareket özgürlüklerinin kısıtlanmasından ve arzularının anında tatmin edilememesinden ötürü hayal kırıklığına uğrar ve sonuç kolay kolay yatışmayan bir öfke nöbeti olur.

Psikanalitik çalışmalar külliyatından daha pek çok örneği sayıp dökebiliriz burada; ancak amacımızdan uzaklaşmayalım. Söz konusu –henüz oluşum halindeki genç dimağlara güçlü şekilde kazınmış olan– erken dürtülerin Bilinçdışı'nın çekirdeğinde yattığını söylemek bu noktada kâfi. Bu dürtülerin ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bunlar bir şey tetiklediğinde yeniden harekete geçebilecek, yani deşarj arayan uyarıcı bir zihinsel sürece dönüşebilecek, yok edilemez bir anılar ve dürtüler yığını olarak kalırlar. Çocukluk dürtüleri, zihnin ebedî hayaletleridir.

Bu fikir, insani kültürün birikerek ilerlediği şeklindeki Marksist fikre çok benzer. Tıpkı toplumsal gelişimin aşamalarının daha önce yaşananlar üstüne inşa edilmesi gibi, zihinsel gelişimdeki her aşama da önceki anı ve dürtülerin üstüne kurulur.

Çocukluk dürtülerini bu denli güçlü kılan, boş bir sayfa üstünde iz bırakmaları ve hiçbir kısıtlamayla karşılaşmamalarıdır. Henüz yetişkin davranışlarını yöneten toplumsal yaşam kurallarının işaret levhalarına denk gelmemişlerdir. İşleyişleri bunlar yerine "haz ilkesi", yani herhangi bir ahlaki çerçevenin ket vurmadığı, anlık tatmine yönelik ilkel bir dürtü tarafından idare edilir.

Şimdiye kadar güç santralini ele aldık, ancak gücün kaynağına henüz bir isim vermedik. Güç santrali ile kaynağının birbirinden farklı olduğunaysa şüphe yoktur: Bilinçdışı, zihinsel aygıtımızı harekete geçiren arzu ve dürtülerin deposudur; Freud bu depoda barındırılan gerçek psişik enerjiyi tanımlamak için "libido" terimini kullanır.

Arzu Makinesi

Libido, popüler tartışmalarda çoğunlukla psikanalizi toptan çöpe atmak için kaba bir "cinsel dürtü" şeklinde karikatürleştirilmiştir; bu yüzden onu çok dikkatli şekilde tanımlamak gerekir. Libido, büyük bir ampirik veri ve teorik tartışmanın doğruladığı, bilimselliğinden zerre şüphe olmayan bir kavramdır. Yine de, tıpkı diğer bütün bilimsel meseleler gibi, süregiden bir araştırma ve tartışmanın konusudur. Freud ve çağdaşlarının bu kavramı ele alma biçimleri, çalışmaları boyunca sürekli gelişip çeşitlenmiştir. Dolayısıyla burada hem psikanalitik literatürü hem de konuyla ilgili olduğunu düşündüğüm tarihsel, antropolojik, kültürel ve arkeolojik çalışmaları okuyarak şekillendirdiğim gündelik bir tanım üzerinden hareket edeceğim.

Freud'un Bilinçdışı'nı "hakiki psişik gerçeklik" olarak tanımladığını hatırlayalım. Bu gerçeklik, zihinsel enerjinin çoklu akışlarını olanaklı kılan bir çeşmeye benzer. Freud'un libido kavramı da buna uygun olarak çok geniş bir alanı kapsar:

> "Libido" kavramını, cinsel uyarılma alanındaki süreç ve değişimleri ölçmemize olanak sağlayan nicelikte değişken bir güç olarak tanımladık. Libidoyu genellikle bütün psişik süreçlerin altında yattığı varsayılması gereken enerjiden ayırıyoruz ve böylece ona nitel bir karakter de veriyoruz.

İkinci cümledeki ikaz, Freud'un içgüdü teorisiyle bağlantılıdır; zira Freud hepi topu iki üç tane içgüdü olduğunu söyler: Cinsel içgüdü vardır; hayatta kalma, kendini koruma ya da ego içgüdüsü vardır ve daha sonraki bazı çalışmalarındaysa ölüm ya da yok etme içgüdüsünden söz eder.

Kendi adıma bu şemayı asla ikna edici bulmadım. Bence Freud bir kategori hatası yapıyor, yani nitelik bakımından ol-

dukça farklı olguları aynı sepete doluşturuyor. Yeme, içme, ısınma, barınma, kendimizi tehlikeden koruma gibi ihtiyaçlarımız, derin psişik enerji depolarına değil, duyusal ve somatik uyaranlara bağlı biyolojik zorunluluklardır. Freud'un Birinci Dünya Savaşı'nın dehşetine tepki olarak geliştirdiği ölüm içgüdüsü kavramına gelince, ne yazık ki bunu sosyolojik ve politik açıdan analiz edilmesi gereken meseleleri "psikolojikleştirme"ye yönelik talihsiz bir girişimden başka bir şey olarak göremiyorum. Bana kalırsa libido, temel psişik yaşam gücü olarak bağımsızlığını koruyor.

Bu görüş yaygın bir kabul görüyor. Örneğin, anladığım kadarıyla, radikal filozof Gilles Deleuze ve radikal psikanalist Félix Guattari'nin *Anti-Oedipus: Kapitalizm ve Şizofreni* (1972/2013) kitabında "arzu makineleri" ile "organsız beden"den söz ederken kastettikleri tam olarak bu. Deleuze ve Guattari, –başlangıçta belirleyici özellikleri olmayan ilksel bir psişik dürtü olan– insan arzusunun bütün toplumsal faaliyetlerin temelinde yattığını iddia ediyor.

Şimdi bu cesur iddianın sonuçlarına bir bakalım. Şayet libido temel psişik yaşam gücüyse o zaman bütün güdü ve eylemlerin, cinsellikten bir sanat eserine imza atmaya kadar yaptığımız her şeyin kaynağı demektir. Bunu mümkün kılansa libidonun neredeyse sayısız şekil alabilme, çok sayıda karmaşık yolla yeniden yapılandırılabilme kapasitesidir; tıpkı ülke çapındaki bir şebekeyle dağıtılan elektriğin, milyonlarca bağlantıdan geçerek evdeki bir tost makinesine güç sağlamaktan tutun da bir demiryolu ağını beslemeye kadar her şeyin çalışmasını mümkün kılabilmesi gibi. Libido da –elektrik misali– hangi işi yapmak için çağrılırsa çağrılsın, temel niteliğini korumaya devam eder.

Bir adım daha atalım. Freud, insanların deneyimlerinde libidonun en yoğun ve doğrudan ifadesi olduğunu düşündüğü cinsel organlara özel bir vurgu yapar. Cinsel birleşmenin – uyarımın cinsel organlarda yoğunlaşması, doruğa çıkan ritmik hareketler, orgazmla boşalma vb.– oldukça tuhaf doğası, belki de fazlaca çantada keklik kabul ediliyor. Zira Freud'un sayısız bilimsel makalesinde uzun uzadıya açıkladığı üzere, bunlar libidonun birincil amacı olmaktan fersah fersah uzaktır.

Freud, genelde düşünüldüğünün aksine, bebeklik döneminde cinsel dürtünün geliştiği üç farklı evre tanımlar: (Yaşamın ilk yılında) oral-yamyamlık evresi, (ilk yıldan üçüncü yıla kadar) sadistik-anal evre ve (üçüncü yıldan altıncı yıla kadar) fallik evre. İlk iki evre, esas rengini çocuğun bedeninin uyarılma ve hazzın odağı olarak kaldığı narsisistik oto-erotizmden alır; daha sonra libido "nesne yönelimli" hale geldikçe başkalarına –genellikle anne, baba veya diğer bakımverene– yönelmeyi içerir.

Hâlâ meselenin köklerine inebilmiş değiliz. Bakış açımız libidoyu bütün görkemiyle kavramak için hâlâ çok dar. Freud, çocukluktaki cinsel gelişim sürecinin ve bunun nihai olarak yetişkinlerin üreme organları aracılığıyla yaşadıkları cinsellikte doruğa ulaşmasının ardında daha derin bir şeylerin yatması ihtimalinden başka bir meseleyi ele alırken söz eder. Rüya analizini ele alırken şöyle der:

> Genellikle kaygının eşlik ettiği ve içeriklerinde dar yerlerden geçme ya da suyun içinde olma bulunan çok sayıda rüya, rahim içinde yaşama, rahimde bulunmaya ve doğum eylemine ilişkin fantezilere dayanır. (...) Bu türden rüyalar, doğum rüyalarıdır. (...) Rüyalarda da, mitolojide olduğu gibi çocuğun rahim sularının içinden doğuşu, yaygın şekilde çarpıtılarak çocuğun suyun içine girmesiyle temsil edilir; diğerlerinin yanı sıra Adonis, Osiris, Musa ve Bakus'un doğumları bunun ünlü örnekleri arasında yer alır.

Freud bu düşünceyi bir sonraki aşamaya taşımadı. Bu işi, iki yakın meslektaşı Sandor Ferenczi ve Otto Rank'e bıraktı. Ben de şimdi onların libidinal dürtülerin ilkel kökenine dair ufuk açıcı olduğunu düşündüğüm görüşlerini ele almak istiyorum. Freud, hem Ferenczi hem de Rank'e çok değer vermiş ve çalışmalarını onaylayarak sık sık alıntılamıştır; ancak ikilinin genital öncesi libidinal örgütlenme teorilerinin hiçbir zaman açıkça arkasında durmamıştır. Gelgelelim, libidonun ve yabancılaşmayla ilişkisinin doğru şekilde kavranabilmesi için bunun kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Dahası, eğer ortaya modern faşizme dair birleşik, bütüncül, psikolojik-sosyolojik bir teori koymak istiyorsak, iki temel taşımızın –libido ve yabancılaşma– birbiriyle aynı hizada durması gerekir.

İlk Travma

Rank, *Doğum Travması* (1924/52) kitabında bütün insanların doğum anında bir ilk travma ve sütten kesilme esnasında da ikinci bir travma yaşadığını ileri sürer. Fetüsün gelişmekteki beynine kazınan –karanlık, sıcak, ıslak, ritmik, istikrarlı– rahim içi deneyimi, bebeğin tamamen yabancı bir dış ortama fırlatıldığı ani ve şiddetli doğum süreciyle taban tabana zıttır.

Bu yüzden bebeğin daha sonraki davranışlarına, yani anneyle mümkün olan en yakın fiziksel temas yolu üzerinden, kollarındayken annenin sıcaklığını hissetmeye çalışması hiç de şaşırtıcı değildir; zira bunlar aradaki gerilimi sona erdirmeye yönelik çılgınca girişimlerdir. Bu, ancak ilkinin şoke edici bir provası olarak yaşanabilecek sütten kesilmenin yarattığı ikinci travmaya değin sürer.

Rank, doğumdaki kaygının, bütün kaygı ve korkuların temelini oluşturduğunu, her hazzın rahim içi ilkel hazzın yeniden yaşanmasını amaçladığını, "uykunun (...) anne rahmine geçici bir dönüş olduğunu" ve doğum travmasının "bütün psiko-fiziksel bağlantı ve ilişkilerin gerçek dayanağını oluşturduğunu" savunur; bunun süreğen psikolojik önemi konusunda hiçbir şüphesi yoktur. "Rahimden dışarı çıkışı, bastırılamaz bir özlemle ve mümkün olan her şeyde tekrar tekrar aranan o ilk cenneti" tersine çevirmeye yönelik libidinal dürtü, tüm insani çabanın asli dayanağı haline gelir.

Üreme organlarının, insanın sonraki cinsel gelişiminde ne denli öncelikli bir yere sahip olduğunu anlamak hiç de güç değildir; zira bu organlar doğum travmasının asli mekânıdır. Sandor Ferenczi'nin *Thalassa: a theory of genitality* (1923/68) kitabında (ki Rank'in övgüyle söz ettiği bir metindir bu) libido teorisine yaptığı özgün katkı, üreme organlarına dayanan cinselliğin aslında ikincil bir gelişme olduğuna dair ayrıntılı bir argüman sunmasıdır. Ferenczi'ye göre bu cinsellik çabası, "Ego'nun (...) Ego ile çevre arasında dış dünyadaki varoluşu ıralayan acı verici uyumsuzluğun olmadığı bir anne rahmine dönme çabasıydı." Bu bakımdan cinsel birleşme, "anne rahmine dönme çabasının ifadesi"dir; çünkü "insan doğum anından itibaren rahim içi durumun yeniden tesis edilmesine yönelik sürekli bir gerileme eğiliminin hâkimiyeti altındadır."

Uzun lafın kısası –içsel özüne indirgenmiş– libido, bağlantı kurmak, bütünleşmek, doğumun yarattığı şiddetli parçalanmanın tersine çevrilmesi, anneyle kaybedilen birliğin yeniden kazanılması, benliğin bütün içerisinde çözünmesi için sergilenen bir çabadır.

Bu noktada yüzümüzü yeniden Freud'a çevirebiliriz. Freud son dönemlerinde geliştirdiği içgüdü teorisinde, –yaşam içgüdüsü olan– Eros ve –ölüm içgüdüsü olan– Thanatos olmak üzere, insanda iki temel içgüdü olduğunu öne sürmüştü. Bana kalırsa Eros, Rank ile Ferenczi'nin çalışmalarında örtük şekilde genişletilmiş, yeniden yapılandırılmış bir libido kavramıdır. İkincisini ise –yukarıda açıkladığım sebeplerle– ikna edici bulmuyorum ve Ferenczi'nin Freud'un ayrı bir içgüdü olarak tanımladığı unsuru, libido/Eros'un içine yerleştirmekte güçlük çekmemesinden ötürü bu yargıma bir destek bulduğumu da düşünüyorum. "Ölüm," der Ferenczi, "uyku ile cinsel birleşmedekine benzer biçimde rahime dönüş eğilimini sergiler."

Libido/Eros'un bu genel tanımı –ya da yinelemek gerekirse Deleuze ile Guattari'nin "arzu makinesi" olarak adlandırdığı unsur– Marksist-Freudyen analizde önemli bir oynar. Farzımuhal, Herbert Marcuse'un *Eros ve Uygarlık* (1955) kitabının temelini oluşturur; bu kitap, "yaşam uğruna verilen mücadele, Eros için verilen mücadeledir, politik bir mücadeledir" şiarını ısrarla savunduğu için 1960'ların karşı-kültürel hareketleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştu.

Ne var ki, *Eros ve Uygarlık*'ın temel iddiasına katıldığımı pek söyleyemeyeceğim; bu nedenle de başka bir kitabın sayfalarını aralamayı öneriyorum: Erich Fromm'un *Sevme Sanatı*'nı (1956/57). Fromm hakkında daha fazla konuşacağımı, ancak burada sadece bu kitabı bir geçiş çalışması olarak gördüğümü belirteyim. Bana kalırsa bu metin yazarın gençliğin devrimci radikalizminden orta yaşın konforlu uyumculuğuna geçerken kaleme aldığı; bir yandan kısa ve özlü, keskin bilimsel bir inceleme, öte yandansa mistik bir kişisel gelişim kılavuzunun ilginç bir karışımı. Ne olursa olsun şu söze bir diyeceğim olmaz:

> İnsan doğduğu zaman (...) belirli bir durumdan (...) belirsiz, muğlak ve açık bir duruma fırlatılır. (...) Ayrılık deneyimi kaygıya yol açar ve bu aslında bütün kaygıların kaynağıdır. (...) Dolayısıyla insanın en derin ihtiyacı, ayrılığın üstesinden gelme, yalnızlığın hapishanesinden kurtulma ihtiyacıdır. (...) Her çağdan ve kültürden insan, aynı ve değişmez bir sorunu çözmeye çalışır: Ayrılığın üstesinden nasıl gelecek, birliğe nasıl ulaşacak, bireysel yaşamını nasıl aşıp bütünleşecek.

Daha sonradan yapılan başka çalışmalar da "anne yoksunluğu"nun bebek gelişimindeki travmatik etkilerini ve bebeğin anneden (veya birincil bakımverenden) ayrılmasının yarattığı kaygı, yalnızlık ve mutsuzluğun –er ya da geç– ruhsal rahatsızlıklara temel oluşturduğunu ortaya çıkardı. Psikiyatrist John Bowlby, 1951 yılında Dünya Sağlık Örgütü için *Maternal Care and Mental Health* (bu metin 1953'te *Child Care and the Growth of Love* adıyla daha popüler bir formatta yeniden yayınlandı) adlı önemli bir çalışma yayınlamıştı. Bowlby bu metinde şöyle diyordu:

> (...) ruh sağlığı için gerekli olduğuna inanılan şey, bir bebeğin ve küçük çocuğun annesiyle (ya da anne yerine geçen kişiyle, yani onu sürekli "çekip çeviren" kişiyle) sıcak, samimi ve sürekli bir ilişki yaşaması ve bu ilişkiden ikisinin de tatmin olup keyif almasıdır. Çocuk psikiyatristleri ve başka pek çok kişi, karakter gelişiminin ve ruh sağlığının temelinde, yaşamın ilk yıllarında anneyle kurulan –ve daha sonra baba, erkek ve kız kardeşlerle kurulan ilişkilerde muhtelif şekillerde çeşitlenen– bu karmaşık, zengin ve ödüllendirici ilişkinin yattığını düşünmektedir.

Buradan önemli pek çok sonuç çıkar. Bizim asli iddiamızsa şu: psişik yaşam gücü olan libidonun özünde bağlantı, aidiyet ve birliğe dönük ilksel bir çaba olduğu; zihinsel esenliğimizin bebeklikte ve yaşam boyunca Bowlby'nin "bağlanma" dediği

unsura bağlı olduğu. Kısacası, türsel varlığımızın temel özelliklerinden biri, psikolojik açıdan işbirliğine dayanan yaratıcı emek sarf eden sosyal hayvanlar olmamızdır. Romantik aşk arayışından sanatsal yaratıma, bilimsel icatlardan akademik araştırmalara kadar insan çabasının muazzam çeşitliliğini bu içgüdü üzerinden açıklayabiliriz. Libido, bütün kültür ve uygarlığın psişik temelidir.

Bu ifade size de tuhaf gelmiyor mu? Bu tuhaflığı aydınlatmak için bölüm başında söz ettiğimiz Freudyen ikiliğin öteki yakasına göz atmalıyız.

Ego

Freud, Bilinçdışı (ya da İd) ile Bilinçöncesi [*Preconscious*] ve Bilinç'i (ya da Ego'yu) terazinin karşı kefelerine koyar. Bilinç, kendine dönük bir farkındalıkla şekillenir. Zihnin dış dünyadaki duyusal unsurları algılayan, bilinçli düşünce süreçleriyle meşgul olan, bilgi ve beceri depolarını kullanan, başkalarıyla iletişim kuran, kararlar veren ve harekete geçen kısmıdır. Bilinçöncesi ise görünmeden çalışır. Gündelik yaşamın taleplerine –yani "gerçeklik ilkesi"ne uyar– göre düzenlenmiş olsa da, faaliyetleri Bilinç'ten saklıdır. Rolü, Bilinçdışı'ndan türeyen ilkel libidinal dürtüler ile toplumsal düzenin zorunlulukları arasındaki potansiyel açıdan ölümcül çatışmayı idare etmektir. Bir yandan toplumsal açıdan kabul edilemez unsurları sansürleyip yasaklamak ("bastırma" denilen süreç), diğer yandan da libidinal enerjiyi toplumsal açıdan uygun görülen davranışlara yöneltmek ("yüceltme" denilen süreç) zorundadır.

Bu iki süreç birbiriyle yakından bağlantılıdır; çünkü libidinal enerji, tıpkı diğer bütün enerji türleri gibi yeniden yön-

lendirilebilir –psikanalitik terimle "geri kazanılabilir"– ancak yok edilemez: Bir yere gitmesi gerekir. Ego, bir yandan çocuksu dürtüleri ve normal toplumsal yaşamda yer bulamayan, yani gerçeklik ilkesine uymayan istekleri bastırır. Örneğin kardeşlere yönelik öldürücü kıskançlık İd'e doğru itilir; buradan zaman zaman rüyalar veya dil sürçmeleri şeklinde kılık değiştirerek çıkabilir, ancak farklı şekillerde belirdiği anlar dışında hapsedilmiş ve unutulmuş olarak kalır. Öte yandan ego, bu türden çocuksu dürtülere yatırım yapan libidoyu toplumsal ve kültürel açıdan kabul edilebilir biçimlere sokar. Bu sayede arkaik kardeş rekabeti, bireyin daha sonraki başarı, tanınma ve şöhret hırsının itici gücüne dönüşebilir.

Bir anlığına düşününce Bilinçöncesi'nin bu işlevlerinin gerçekten bizden saklı olduğunu anlamak çok da zor değildir. Yasak dürtüler ve bunlarla ilişkili bilinçdışı anılar, Bilinç'in erişimine açık değildir; İd'in inilemez derinliklerine fırlatılmışlardır. Yaşam seçimlerimizin ve ilgi alanlarımızın kaynakları –üniversitede ne okuyacağımız, hangi mesleği seçeceğimiz, hangi hobileri edineceğimiz, neden bazı insanlara ilgi duyup diğerlerine duymadığımız, neden bir kimliği ya da yaşam tarzını diğerine tercih ettiğimiz, neden belirli müzik ya da sanat türlerinden hoşlanıp diğerlerinden hoşlanmadığımız– bizim için şeffaf değildir. Gelgelelim, karmaşık bir bastırma ve yüceltme mekanizmasının iş başında olduğuna da şüphe yoktur. Şayet durum böyle olmasaydı hepimiz psikotik bozukluklar yaşardık ve toplum da distopik bir kaosa sürüklenirdi. Bilinçöncesi, bireyin zihninin sağlam, sessiz ve göze çarpmayan bekçisidir; dolayısıyla da toplumsal ve ahlaki düzenin zihinsel koruyucusudur.

Bireyin doğumdan yetişkinliğe kadar süren psikolojik gelişimi, bir yanda Bilinçdışı, çocuksu dürtüler ve haz ilkesinin, diğer yandaysa Bilinçöncesi, bastırma/yüceltme ve gerçeklik ilkesinin yer aldığı bir çatışmanın çözüme kavuşturulması olarak düşünebilir.

Freud çalışmalarında cinsel gelişimin ana aşamalarına bilhassa dikkat kesilir. Yinelemek gerekirse, bunları a) emzirmeye odaklanan oral-yamyamca evre, b) dışkılamaya odaklanan anal-sadistik evre ve c) fallik evre şeklinde ayırır. Bu süreçteki kritik unsur, bebek libidosunun içe dönük olduğu ve tensel hazzı kendi bedeni içinde kendi kendine yeten bir şey olarak deneyimlediği "oto-erotizm"den, libidonun dışa dönük hale geldiği ve bilinçli olarak tensel hazzı başta anne (veya asli bakımveren) olmak üzere başkalarıyla fiziksel bir ilişki üzerinden aradığı ve giderek daha fazla peşine düştüğü "nesne-sevgisi"ne kademeli geçiştir. (Freud'un şemasının *pregenital* bir cinselliği varsaydığını ve bunun da Rank ile Ferenczi'nin libidonun oluşumunda doğum travmasının ilksel önemi konusunda ısrar etmekte haklı olduğuna dair bir ima barındırdığını unutmayalım.)

Ne var ki bu pratik açıdan son derece girift ve değişken bir süreci şematize ederek basitleştirmek manasına gelir. Bu bağlamda birkaç hususa dikkat etmek gerekir.

1) Bu aşamalar –ve her birinin alt parçaları olarak önerilen kısımlar– anlamayı kolaylaştırmak üzere tasarlanmış, bir ölçüde keyfî analitik yapılardır. Parçası oldukları cinsel gelişim sürecininse sürekli ve kesintisiz yaşandığına şüphe yoktur.
2) Önceki aşamaların yerini başka unsurlar alsa bile bunların psişik izleri korunur; cinsel arzu ve davranışın çeşitli veç-

helerinde ifadelerini bulmaya ve daha genel olarak karakter oluşumuna katkıda bulunmaya devam ederler.

3) Libidinal sağlığı tesis etmenin tek bir yolu yoktur: Aksine, insan cinselliği ve karakteri söz konusu olunca sonsuz bir çeşitlilik vardır. Freud, insanların "polimorf bir çeşitlilik" barındırdığını, yani cinsel açıdan çok farklı şekillerde tatmin bulunabileceğini söylemişti.

4) Cinsel gelişimin, bastırma ve yüceltme süreçlerinin aracılık ettiği bu aşamaları –bağlantılı oldukları dürtü ve izlerle birlikte–, karakter oluşumunun ve kültürel başarının temelini oluşturur. Libido ekonomisi –psişik yaşam gücünün organize edilme, yönetilme ve yönlendirilme şekli– ve haz ilkesi ile gerçeklik ilkesi arasındaki çatışmanın çözülme biçimi, insan varoluşunun merkezinde yer alır.

5) Gelgelelim bu herkeste aynı şekilde yaşanan bir süreç değildir. İnsanın cinselliği ve karakteri yaşam boyunca değişir. Karen Horney'nin "durumsal nevroz" kavramı burada büyük bir önem taşır. Horney, olumsuz toplumsal koşulların nevrozu her an tetikleyebileceğini; hatta belli karakter tiplerinin birbirine bulaştığı kitlesel bir biçim alabileceğini öne sürer. Nevroz için geçerli olan bu durum, elbette psikoz ve genel itibariyle insan davranışı için de geçerlidir.

Burada önemli bir noktanın altını çizmek istiyorum. Bir yanda Bilinçdışı/İd ve haz ilkesi, diğer yandaysa Bilinçöncesi/Ego ve gerçeklik ilkesi arasında yaşanan çatışmanın ve libidinal enerjinin bastırma ve yüceltme mekanizmalarınca başarılı şekilde idare edilmesi, yalnızca bireysel ruh sağlığı ve mutlulukla değil, aynı zamanda bütün insan uygarlığı ve kültürüyle de bağlantılıdır.

Nevroz ve Psikoz

Akıl sağlığına giden yol, çetrefilli bir yoldur. Fromm'un olgun, dengeli, sağlıklı Ego'yu bütün varoluşu vericilik üzerine kurulu bir ego olarak tanımlaması çok hoş; zira bu durum –ister romantik aşkın mütevazı şekilde yüceltilmiş libidosu ister şairin, filozofun ya da hekimin tepeden tırnağa yüceltilmiş libidosu olsun– libidonun dışa yansıtılması manasına gelir. "Sevgi"nin sürekli libido anlamında kullanıldığı gerçeğini bir kenara bırakırsak, Fromm'un söylediği şey şudur:

> Sevgi/aşk bir etkinliktir, pasif bir duygulanım değil; bir "içinde olma"dır, "düşme" değil. Daha genel bir ifadeyle söyleyecek olursak, sevginin fiilî niteliği öncelikle alıcı değil de verici olmaktır diyebiliriz. (...) Vericilik, gücün en yüksek ifadesidir. (...) Bir insan diğerine ne verir? Kendisinden verir; sahip olduğu en değerli şeyden verir. (...) İçinde yaşayan şeyden bir parça verir; sevincinden, ilgisinden, anlayışından, bilgisinden, mizahından, üzüntüsünden, içinde canlı olan şeyin tüm ifadeleri ve tezahürlerinden verir.

Fromm bundan sonra *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda benzer ifadeler kullanan Marx'tan bir alıntı yaparak, yabancılaşmamış insanlığın "sevgiyi ancak sevgiyle" takas ettiğini, yabancılaşmanın karşılıklı sevgiye ulaşmada, yani gerçek insani ilişkiler kurmada başarısızlığa yol açtığını, sevgiyi "yetersiz" ve "talihsiz" bir şeye dönüştürdüğünü savunur. Marx'ın formülasyonları başta biraz şaşırtıcı görünse de, anlamı epey açıktır: Yabancılaşma, insani etkileşim ve yakınlıkla aşılabilir; birey olmak ancak toplumsal kolektifin bir parçası olmakla mümkündür. Fromm'un dışa dönük, kendine dair tasarıları olan ve vermeye odaklanan libidosu ise bu fikrin psikolojik bir yansımasıdır.

Kısacası, ruh sağlığı ile toplumsal refaha kapı aralayan bu çabanın başarıya ulaşması koşullara bağlıdır. Orta sınıftan gelme, radikal değil liberal, siyasi aktivist değil bir hekim olan Freud, psikoloji ile sosyolojiyi asla gerçek bir anlamda sentezleyemedi. Günümüzde çoğu psikiyatrist ve psikanalist de aynı yolun yolcusu olmaya devam ediyor: Öncelikle bireysel ruh sağlığıyla ilgileniyor ve tedavi pratiklerinin büyük kısmı, epey dar bir çerçeveye sıkışarak kişisel "uyumsuzluk" ile "çöküş"e odaklanıyor.

Tabii, kapitalizmin psikolojik pratikleri nasıl çarpıttığını, gerçekte toplumsal olan sorunları kişisel hastalıklara dönüştürdüğünü, basitçe uyumsuz davranış biçimlerini "tıbbileştirdiğini" ve açıkça patolojik olan başka davranış biçimlerini teşvik ettiğini tartışmanın yeri burası değil. 1962'de yayımlanan –ve 1975'te Jack Nicholson'ın başrolü üstlendiği bir filmi çekilen– *Guguk Kuşu* romanı, modern toplumun bireysel sapkınlığı nasıl "psikolojikleştirdiğini" çok güçlü bir biçimde ifade eder. Öte yandan Trump'ın başkan seçilmesi, çürümekte olan toplumsal düzenimizde patolojik davranışların yüksek siyasi makamlara gelmeye engel olmadığını da alenen gösterdi. Demek ki, delilik de çeşit çeşit: toplumun belirlediği delilik, hiç de öyle olmayan delilik ve toplumun doruğundaki delilik.

Gelgelelim burada odak noktamız, giderek daha baskıcı hale gelen bir toplumsal düzen içerisinde yabancılaşma ile libido arasındaki ilişki; bireysel ruh, bilinçli benlik ve aile, toplum ve sosyal medya tarafından şartlandırılma arasındaki etkileşimlerin kitle psikozuna yol açması ve bunun da modern faşizme psikolojik bir temel oluşturması.

İşlev bozukluğuna, zihinsel ve sosyal bozukluklara yakından baktıkça bunların içine kapalı, içe dönük, kendine takın-

tılı, tüketen bir libidoyu içerdiğini görürüz. Bunun bilinçdışı düzeyde psiko-cinsel gelişimin daha erken, daha çocuksu bir aşamasına, yani Freud'un tabiriyle oral-yamyamca veya anal-sadistik aşamasına doğru gerileyen, güçlü anti-sosyal narsisizm unsurlarının yanı sıra mazoşizm ve sadizmin, sırasıyla hükmedilme arzusu ve hükmetme arzusunun (aslında psikolojik açıdan yakından ilişkili olan ve aynı bireyde birlikte ortaya çıkma eğiliminde olan iki tutumun) mevcut olduğu bir libido olduğunu anlarız.

Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği* (1937) ve *Psikanalizde Yeni Yollar* (1939) adlı kitaplarında –Freud'a açıkça karşı çıkarak– hiçbir ruhsal bozukluğun ortaya çıktığı toplumsal bağlamdan bağımsız şekilde ele alınamayacağını ve bu türden bozuklukların hem biçimlerinin hem de yaygınlıklarının aslında değişen toplumsal koşulları yansıttığını savunur. Horney, bütün kaygı –ve dolayısıyla bütün nevroz ile psikoz– türlerinin başkalarıyla kurulan işlevsiz ilişkilerden kaynaklandığının, yani toplumsal şekilde belirlendiğinin altını çizer. Nevrozda gerçek toplumsal işlevselliğe ket vuran bir tür istemsiz davranış vardır. Bunda da bastırılmış çocukluk dürtüleriyle ilişkili kaygıya (şüphe, suçluluk, korkuya) karşı bir savunma mekanizması söz konusudur. Farzımuhal, bir erkeğin kadın partnerini anneyle aşırı özdeşleştirmesiyle cinsel iktidarsızlığı tetiklenebilir ve bu da çözülmemiş ensest arzulara sıkı sıkıya bağlı olan zihinsel ilişkiler zincirini harekete geçirebilir.

Öte yandan psikoz ise idare edilemeyen bir toplumsal gerçeklikten yalnızca bireyin zihninde var olan alternatif bir hayali dünyaya tümden geri çekilmeyi içerir. Alfred Hitchcock'un gerilim klasiği *Psycho* (1960) filmindeki psikopat Norman Bates, bu durumun kurgusal bir örneğidir. Bates, annesini sevgilisiy-

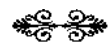
le yatakta yakalayınca ensest bir öfkeyle onu öldürür. Gelgelelim, anne cinayetinin suçuyla yüzleşmeyi kaldıramayan zihni olup bitenleri inkâr eder ve kendini alternatif bir gerçeklik inşa ederek korur. Annesinin naaşını alıkoyar, ona hâlâ yaşıyormuş gibi davranır, bazen annesi gibi giyinir ve konuşur; tam da bu kılıktayken ilgi duyduğu genç kadını şok edici duş sahnesinde öldürür.

Horney, nevrozlar ile psikozlar arasındaki (her biri sayısız tartışma ve değişime konu olan bir dizi alt kategoriye ayrılmış) geleneksel ayrımın –bana kalırsa haklı olarak– abartılı olduğunu; aslında ikisi de kaygıdan doğan bu yaygın bozukluk biçimlerinin birbiriyle örtüştüğünü, hatta pek çok kişinin hem nevrotik hem de psikotik semptomlar gösterdiğini ileri sürer.

Bana kalırsa bu ayrımdan daha önemlisi, yaygın ruhsal bozuklukların değişen toplumsal koşulları ya da –ele aldığımız bağlam çerçevesinde söyleyebileceğimiz üzere– yabancılaşmanın değişen biçimlerini ve yoğunluklarını yansıtmasıdır.

4

Patriyarkal-Otoriter Kişilik

O halde artık asıl soruya geçebiliriz: Ne türden bir ruhsal rahatsızlık, faşist zihniyete yol açar? Veyahut Wilhelm Reich gibi sorarsak, "İnsanlar neden kölelikleri *uğruna* âdeta kurtuluşlarıymış gibi savaşırlar?"

İki dünya savaşı arası dönemde faşizm üstüne yayınlanmış iki Marksist-Freudyen çalışmaya bakarak bir çerçeve çıkarmaya çalışacağım: Yani Wilhelm Reich'ın *Faşizmin Kitle Psikolojisi* (1933/75) ve Erich Fromm'un *Özgürlükten Kaçış/Özgürlük Korkusu* (1941/42) kitaplarına.

Hem Reich hem de Fromm'un yapıtları savaş sonrası dönemde asıl çizgilerini terk etti. Reich, Freud'un libido teorisini her yana yayılmış kozmik ve mistik bir "orgon enerjisi" haline getirdi. Sonunda da bizzat inşa ettiği bir "orgon biriktiricisi" ile tuhaf deneyler yapmaya başladı. Fromm ise radikal psikanalizin sağın bilimini adım adım terk ederek, giderek konformistleşen politik duruşuna tekabül eden epey yüzeysel bir liberal-idealist psikolojiye doğru kırdı dümeni. Bu nedenle iki ismin de erken ve geç dönem çalışmaları arasında ayrım yapmak zorundayız.

Genç Reich'ın görüşünü şu sözlerle özetleyebiliriz: "Faşist zihniyet, köleleştirilmiş, otoriteyi arzulayan ama öte yandan da

isyan eden 'küçük adam'ın zihniyetidir". Reich, bu çelişkili zihniyetin hem ataerkil-otoriter aile içinde şekillendiğini hem de bu aile yapısının otoriter-faşist devletin modeli olduğunu düşünüyordu.

Ona göre –esasen aile yapıları ve bu yapının katı kurallarınca dayatılan– baskın cinsel ahlak, bütün sınıflı toplumların özelliğiydi. Bunun sebebi kısmen özel mülkiyet, miras hakları ve dolayısıyla kadınların cinselliği üzerindeki ataerkil denetim, kısmen de psişik baskının insanlar üzerindeki toplumsal baskıyı kolaylaştırmak için güvensiz, nevrotik ve dolayısıyla uysal ve itaatkâr bireyler yaratmasıydı.

Buradaki temel mekanizma, hiç şüphe yok ki cinsel arzunun bastırılması ve bunun çeşitli nevrotik komplekslere –örneğin cinsellik konusunda şehvet/suçluluk, korku/otorite özlemi, sosyal davranışlarda isyan/uygunluk vb.– yol açarak işlemesiydi. Reich'ın bu paradigmayı açıkça politik zemine oturtması muazzam bir teorik ilerlemeydi. Ancak ataerkil-otoriter aileyi "siyasi gericiliğin üreme hücresi" diye adlandırması da biraz abartılıydı. Zira son yarım yüzyılın daha liberal-eşitlikçi ailesine (en azından Küresel Kuzey'in büyük kısmına) yakından baktığımızda, toplumun gerici tepki verme kapasitesinin Reich'ın öngördüğü şekilde azaldığını göremiyoruz.

Erich Fromm'un yapıtları tam da bu noktada yolumuza ışık tutabilir. Fromm, sadece aile yapılarının ve toplumsal cinsiyet rollerinin küçük ayrıntılarına değil, ailenin sınıflı toplumda içinde yer aldığı toplumsal denetim mekanizmalarının tamamına bakarak çok daha kapsamlı bir bakış açısı inşa etti. "Özgürlük korkusu"nun –en azından baskıcı toplumsal yapıları ve cinsel âdetleriyle sınıflı toplum içerisinde– genel bir insanlık durumu olduğunu; hatta özgürlük deneyiminin kaygıyı ve

buna eşlik eden otorite, düzen, kesinlik ile bunların sağladığı güvenlik duygusuna duyulan özlemi pekiştirmeye meyilli olduğunu öne sürdü.

Söz konusu özgürlük korkusunun en derin psişik kökeni, insan varoluşunun en yakıcı deneyimi olan doğum travmasında yatar: Yani bebeğin aniden ve şiddetli bir biçimde rahmin sıcaklığı ile sunduğu güvenlikten yoksun kalması. Doğum ânında ruha kazınan ayrılık kaygısı, yaşam boyunca varlığını sürdürür. Cinsel arzu, aile yakınlığı, genel olarak insanın girişkenlik eğilimi, "ait olma" ile "değerli olma" isteği ve yalnızlığın yarattığı yeis için bir şablon oluşturur. Reich'ın kavrayışı oldukça spesifik bir suçluluk/otorite nevrozuna, Fromm'unkiyse daha genel bir ayrılık/güvenlik nevrozuna dayanır.

İki yaklaşımın da kendilerince faydaları vardır ve ikisi de faşizmin kitle psikolojisinin anlaşılmasında yararlı olabilir. Kişisel özgürlük, bağımsızlık, yaratıcılık ve kendini ifade etmenin yarattığı sürekli kaygı, –geleneksel yollarla yapılandırılmış, ahlaki açıdan baskıcı, ataerkil-otoriter bir toplumsal düzenin temsil ettiği– bir tür ikame rahme, ebeveyne veya çocukluk ailesine doğru çocuksu bir kaçış olarak düşünülebilir.

Bu mekanizma üzerinden belli bir bölünmüş kişilik tipi toplumsal olarak inşa edilir. Reich, bu mekanizmanın bir yandan bireyin bir "karakter zırhı", yani baskıcı bir işleve sahip olan ve "biyolojik esneklik yoksunluğu, özgürlük yetersizliği, mekanik-otoriter bir yaşam görüşü" doğuran bir dizi özellik yarattığını öne sürmüştür. Freud'un çocukluk dönemindeki cinsel gelişim evrelerine dayanan bu yaklaşım, üreme evresinden önceki anal, oto-erotik, narsisistik evreye gerilemeyi içerir.

Libidonun başkalarına yansıtıldığı ve onlarla birleşerek tatmin aradığı üreme organlarına dayanan cinsellik nesne odak-

lıdır ve bu nedenle de sevgi, arkadaşlık, sosyallik, birlik olma, dayanışma, şefkat ve diğer işbirliğine/rızaya dayalı insani etkileşim biçimlerinin psişik temelini oluşturur. Öte yandan anal dönemde geliştirilen özellikler ve narsisizm, anal takıntılara sahip olanların obsesif kompulsiyonlarından narsisistik kişiliğin aşırı egoizm ve bencilliğine kadar nesne odaklı muhtelif bozukluklarla ilişkilidir.

Baskı, esneklik yoksunluğu, karakter zırhı: Reich'a göre faşist bireyin iki temel taşından birini bunlar oluşturuyorsa, diğerini de mistisizm oluşturur. Reich, mistisizme yönelik en açık tarifinde şöyle der: "Mistisizm, bilinçten yoksun bir orgazm özleminden başka bir şey değildir." Yani şunu demek ister: Baskıcı-otoriter kişiliğin büründüğü karakter zırhı, bir tür aşikâr ifade ve yüceltilmiş tatmin arayışıyla işlemeye devam eden bilinçdışı dürtü ve isteklere karşı bir savunmadır. İki dünya savaşı arası faşizminin simgeleri, ritüelleri, mitingleri, lidere tapınmayı ve askerî zaferi mistik bir şekilde yüceltmesinin ve ırk, ulus ve halk-topluluk mefhumlarından fanteziler üretmesinin apaçık nedeni budur. "Prusya askerî geçit törenleri," der Reich,

> mistik ve mekanik bir insanın bütün özelliklerini açığa vurur. Dirimin nihai izlerini temsil eden insani mistisizm, Hitlercilikte mekanik sadizmin kaynağına dönüşür. Biyolojik işleyişin en dipteki pınarlarından bütün bu esneklik yoksunluğuna ve köleleştirmeye rağmen tekrar tekrar "özgürlük" çığlığı yükselir. (...) Özgürlük uğruna atılan bu çığlıklar, insanın kanının pıhtılaşması kadar kadimdir.

Bu yalnızca bireysel psikoloji düzeyinde otoriter liderlerin, sivil özgürlüklerin kısıtlanmasının ve muhaliflere yönelik baskıcı eylemlerin neden bu denli çekici göründüğünü anla-

mamızı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda faşist hareketlerin ekseriyetle seferber ettiği kitlesel psikotik öfkeyi de kavramamızı sağlar.

Faşistler kişisel olarak özgürlüğü arzular ama ondan korkar. Özgürlüğün en küçük bir zerresi, ihtimali bile nihayetinde faşistlerde akut bir kaygı uyandırır. Bu libidinal açıdan yüklü bir kaygıdır. Bu noktada libidonun yaşam gücü, zihni harekete geçiren psişik enerji olduğunu ve tam da fizikçilerin öğrettiği üzere, enerjinin aktarılabileceğini ancak yok edilemeyeceğini anımsayalım: Bu lanetli "duygulanım", bir yere gitmek zorundadır.

Psikotik Öfke

İnsanların özgürlüklerini, yaratıcılıklarını ve türsel varlıklarını gerçekleştirmede gösterdikleri başarılar, başkalarında kıskançlık, kızgınlık ve öfkeye yol açabilir. Toplumsal açıdan kıyıda kalmış, şahsi düzeyde kendini yetersiz görenler ve cinsel açıdan endişeli olanlar; yani kendilerini bir şekilde "ezik" hissedenler, güvenlik duygularının bağlı olduğu geleneksel otoriter-hiyerarşik düzene kafa tutanlara karşı öfkelenebilir.

Faşizm başarısızlık, reddedilme, iğdiş edilme gibi gizli korkuları simgeleyen dışsal hedeflere –göçmenlere, Müslümanlara, kadınlara, LGBTQI+ bireylere, sakatlara, ırksal açıdan azınlıklara, sosyalistlere, liberallere vd.'lerine–, yani derinlerde yatan kaygı komplekslerini tetikleyebilecek hedeflere saldırı izni verdiği anda sonuç psikotik öfke patlamaları olabilir.

Böylesi bir öfke belli bir rotaya sokulup politikleştirildiğinde çoğunlukla kolektif bir biçim alır; tıpkı bir elektrik akımı gibi kalabalığı yararak geçer ve bunu yaparken de güç toplar.

Freud'un "bastırılmışın geri dönüşü" diye adlandırdığı süreç tam olarak budur; yani psişik derinliklerden gelen libidinal dürtülerin belli durumlarda ölümcül bir şiddet biçimini alabilecek şekilde dalgalanması.

Daha sonra Vietnam ulusal kurtuluş mücadelesinin lideri olacak, genç Ho Şi Minh'nin 1924 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde bir Ku Klux Klan lincine şahit olduktan sonra yaşadıklarını tarif ettiği şu sözlerine bir bakalım:

> Öfkeli bir kalabalık düşünün, yumruklar sıkılı, gözler kan çanağı, ağızlar köpürmüş, haykırışlar, hakaretler, küfürler... Sürü, hiçbir risk almadan işlenecek bir suçun vahşi hazzıyla hareket ediyor...
>
> Bu insan denizinde itilip kakılan, dövülen, ayaklar altında ezilen, paramparça edilen, üstüne kesikler atılan, hakarete uğrayan, oraya buraya savrulan, kana bulanan siyah bir et yığını hayal edin...
>
> Linç kitlesi, nefret ve hayvanlık duygularıyla siyah adamı ormana ya da halka açık bir yere doğru sürükler. Onu ağaca bağlar, üzerine gazyağı döker, yanıcı maddeyle kaplar dört bir yanını. Ateşin tutuşmasını beklerken, tek tek kırarlar dişlerini...
>
> Siyah adam yavaş yavaş pişirilir, kızartılır ve sonunda yanar. Bir kez değil, iki kez hak eder ölmeyi. Bu yüzden bir de asarlar onu ya da daha doğrusu ondan geriye kalanları...
>
> Herkes vahşete doyunca ceset aşağı indirilir. İp, tanesi üç beş dolara satılacak küçük parçalara ayrılır. Hatıra eşyaları ve nazarlıklar kadınlar tarafından kapışılır...

Bu tür hadiselerden pek çok ders çıkarabiliriz. Birincisi, psikotik nefret çok sayıda sıradan insana hızla bulaşıverir. İkincisi, bu nefret, belli koşullar altında ölümcül bir öfkeye dönüşebilir. Üçüncüsü, bu bulaşıcı nefret ve öfke kalabalık tarafından meşrulaştırılır, katmerlenir ve gücüne güç katar.

Ne var ki, bütün dünyanın bildiği üzere, faşizm Nazi soykırımının ardından yalnızca kalabalıkların canavarca şiddetin-

den ibaret olmakla kalmadı; aynı zamanda kitlesel, endüstriyelleşmiş ve soğukkanlılıkla işlenen cinayetler için de bir çerçeve sundu.

Tarihçi Christopher Browning'in *Sıradan Adamlar: 101. Yedek Polis Taburu ve Polonya'da Nihai Çözüm* (1992) kitabı bu bağlamda epey ufuk açıcıdır. Bu tabur, Haziran 1942'de "özel bir eylem"de görev almak üzere işgal altındaki Polonya'ya gönderilmişti. Görevi sona erdiğindeyse, yani on sekiz ay sonra, otuz sekiz bin silahsız erkek, kadın ve çocuğu katletmişti. Ayrıca kırk beş bin kişiyi de, İkinci Dünya Savaşı esnasında tahminen yedi yüz elli bin Yahudi'nin gaz kullanılarak öldürüldüğü toplama kampı Treblinka'ya sürmüştü.

Browning'in kitabına koyduğu başlıktan da anlaşılacağı üzere, 101. Yedek Polis Taburu'ndakilerin en dikkat çekici özelliği sıradan insanlar olmalarıydı. SS üyesi bile değildiler. Hatta *Wehrmacht*'ın (Alman Ordusu) bir parçası da değildiler. Hamburglu, sıradan, orta yaşlı erkeklerden ibarettiler. Yaş ortalamaları otuz dokuzdu; çoğunun ailesi vardı, çoğu vasıfsız ya da yarı vasıflı işçiydi. Aralarından sadece birkaçı vasıflı işçiydi ve onlardan daha az sayıdakiler de alt orta sınıftandı. Sık sık kiliseye gidiyorlardı. Ön cephede savaşmak için yaşlı oldukları için yedek polis olmuşlardı ve aslında onlara önemli bir görev de tebliğ edilmemişti.

101. Yedek Polis Taburu, 13 Temmuz 1942 sabahı erken saatlerde Polonya'nın büyük köylerinden biri olan Jozefow'a vardı. On sekizinci yüzyılın başında kurulan bu köyde Yahudi nüfusu iki bine yakındı. Tabur komutanının yaptığı bir konuşmadan sonra polisler köylüleri evlerinden yaka paça çıkarıp pazar yerine götürdü. Direnen ya da kaçmaya çalışan herkes

oracıkta vuruldu. Daha sonra eli ayağı tutan genç erkekler (yaklaşık dört yüz kişi) kenara ayrıldı ve çalıştırılmak üzere yakınlardaki Lublin'e gönderildi. Geriye kalan Yahudilerse kamyonlara bindirilip köyün yakınındaki ormanlık bir alana götürüldü. Araçlardan indirildikten sonra her polis bir kurbanı önüne kattı ve insanları grup grup ormandaki bir açıklığa götürdüler. Burada komutanın emriyle bütün Yahudiler ensesinden vuruldu.

Polislerin küçücük bir kısmı (yüzde on kadarı) başlangıçta öldürmeyi reddedip başka görevlere atandı; bir başka küçük azınlık da (bir diğer yüzde on ise) birliğin görev süresinin ileriki aşamalarında insan öldürmeyi reddetti. Gelgelelim, "sıradan adamlar"dan oluşan bu polis taburundaki her beş kişiden dördü, cinayet işlemekte zerre tereddüt etmedi (bu da kişi başına ortalama doksan cinayet manasına geliyor).

Browning'e göre tabur içerisinde üç farklı grup vardı. Elini kana bulamayı reddedenlerin yanı sıra infaz mangasına gönüllü yazılan hevesli katillerden oluşan çekirdek bir grup vardı; çoğunluksa emirlere itaat ediyor ama cinayet işlemek için fırsat kollamıyor, üstlerinin bakışlarının üzerinde olmadığında bundan sakınıyordu. Ne var ki basit bir gerçek değişmiyor: Beyin yıkama, Öteki'nin şeytanlaştırılması, otoriteye itaat, uyum sağlamaya odaklanan sosyalleşme, kariyer hedefleri ve akran baskısının bir karışımı, dört yüz sıradan insanı savunmasız erkek, kadın ve çocukların katillerine dönüştürdü.

O halde şu soruyu sormak zorundayız: Neden bu kadar çok insan, devlet cinayet işlemelerini emrettiğinde itaat etmeye bu kadar hazırdır? Devlet denen şeyin bir zulüm, baskı, şiddet ve soykırım aracı olduğu tarih boyunca defalarca kanıtlanmış

olsa dahi, bunu yapmaya neden dünden hazırlar? Bu insanlar kendi vicdanlarına ve insanlık duygularına güvenmeye neden bu kadar gönülsüz?

Berkeley Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'ndeki bir grup araştırmacı ile birlikte çalışan Frankfurt Okulu üyesi ve Marksist Theodor Adorno'nun da aralarında bulunduğu pek çok kişi, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki çalışmalarında bu sorunu ele almıştı. "Bir insanı faşist propagandaya açık hale getiren otoriter, antidemokratik kişilik profili"ni ortaya koymak üzere çıktılar yola. Berkeley'deki araştırmacılar bu bağlamda aşağıdaki belli başlı özellikleri tespit etmişti:

- Gelenekçilik: Geleneksel değerlere bağlılık.
- Grup içi otorite figürlerine otoriter boyun eğme.
- Geleneksel değerleri çiğneyen kişilere karşı otoriter saldırganlık.
- Öznelliğe ve hayal gücüne karşı durma.
- Batıl inanç ve klişeler; bireysel kadere inanç; katı kategorilerle düşünme.
- İktidar ve sertlik: Boyun eğme, tahakküm ve güç gösterisine duyulan merak.
- Yıkıcılık ve sinizm; insan doğasına düşmanlık.
- Yansıtma: Dünyanın tehlikeli bir yer olduğunu düşünme; bilinçdışı dürtüleri yansıtma eğilimi.
- Cinsellik: Cinsel pratiklere yönelik apaçık bir merak.

Başka araştırmacılar ise bunların değişmeyen kişilik özellikleri değil, doğuştan gelen yatkınlıklar olduğunu, nüfusun büyük kısmının bir ölçüde bunları bünyesinde barındırdığını ve dolayısıyla da belli durumlarda, yani devletin bunları

onayladığı ve teşvik ettiği durumlarda çoğunluğun ciddi ve tehlikeli şekilde daha otoriter tutumlar sergileyebileceğini öne sürmüştür.

Peki bu durum, iki dünya savaşı arası dönemdeki ataerkil-otoriter ailenin yerini daha liberal-eşitlikçi bir aileye bıraktığı günümüz toplumlarında hâlâ geçerli mi?

Aile Denen Kazan

Bu kısma modern, özelleşmiş ve kalabalık olmayan çekirdek ailenin tarihsel açıdan ne kadar özgün olduğundan söz ederek başlamak istiyorum. Toplumsal deneyimlerimiz açısından baskın olduğu için bu biçimi artık kanıksamış durumdayız. Oysaki arkeolojik ve antropolojik bulgulara bakılınca modern öncesi (yani kapitalizm öncesi) dönemde tipik ailenin çok daha farklı olduğu görülüyor.

Eskiden insanlar çok daha büyük, geniş aile grupları halinde ve çoğu zaman da birden fazla akraba grubundan oluşan hanelerde yaşıyordu. Bugün dünyanın az gelişmiş pek çok yerinde de durum değişmedi; hatta daha gelişmiş kesimlerde bile yirminci yüzyılın ortalarına kadar pek çok geleneksel işçi sınıfı topluluğu, bu eski aile modelinin yapısını korumuştur. Kalabalık olmayan aile ise kapitalizme, bilhassa da geç kapitalizme özgü bir toplumsal biçimdir; bunun nedeni ise bu biçimin kapitalizm açısında pek çok açıdan avantaj içermesidir. *Creeping Fascism*'de bu durumu şöyle açıklamıştık:

> Kapitalist toplumun temel taşlarından biri ailedir. Aile zaman içerisinde, bilhassa da son elli yılda köklü bir değişim geçirmiş olsa da, işgücünün düşük maliyetli bakımı, yeniden üretimi ve sosyalleşmesi açısından önemini korur. Şu süreçlerin hepsinin merkezinde yer alır: işçilerin temel fiziksel ve duygusal ihti-

yaçlarının karşılanması; çocukların yetiştirilmesi için gereken para, zaman ve çabanın tesisi; yaşlı ve engellilerin bakımı; öğrencilerin, işsizlerin ve aileye bağımlı başkaca kişilerin desteklenmesi.

Tüm bu süreçler kolektif hale getirilebilir. Gerçi birkaçı için bu belli bir ölçüde yapılmıştır. Ne var ki, bu yapıldığında ortaya çıkan masraf, sistem açısından vergi manasına gelir ve bu nedenle de kolektifleştirilmiş süreç "savurgan harcama", "dadı devlet", "refah bağımlılığı" vb. ifadelerle sağcı saldırıların hedefi haline gelir. Kapitalist bakış açısından devletin kreşler, bakım evleri, sosyal hizmetler ve yeterli hibe, yardım ve emekli maaşları için harcama yapmasındansa yükü işçi sınıfı ailesinin sırtlanması çok daha evladır.

Kolektif bir yardım ağının sisteme başka bir zararı daha olacaktır: Özelleşmiş tüketimi ve dolayısıyla ekonomik talebi ciddi şekilde azaltır. Kolektif olmayan hane, maliyeti epey fazla olan bir birimdir; zira herkes için ayrı ev, araba, mobilya, alet, giysi, yiyecek, ısınma, ışık vb. gerektirir. Aile merkezli tüketim çılgınlığı, varlığını, muazzam büyüklükteki bir kurumsal satış çabasının besleyip büyüttüğü kaygılı bir rekabetçilik sayesinde sürdürebilir. Tüketiciler kendilerini şık, varlıklı, modaya uyumlu, eğitimli ve seksi kılacak ürünleri almaya teşvik edilir. Velhasılıkelam mesaj şudur: Siz –ve aileniz– sahip olduğunuz şeylersiniz. Yabancılaşmış tüketimin her yere nüfuz eden bu toplumsal hastalığı, hane halkını merkeze alır. Kapitalizm, kitlesel bir pazar olarak aileye muhtaçtır.

Aile, sistem açısından başka avantajlar da taşır: Toplumsal ve ideolojik bir denetim mekanizmasıdır. Ailenin varlığı, toplumun en küçük atomlarına –hanelere– bölünmesi ve dolayısıyla toplumsal yaşamın büyük ölçüde özelleştirilmiş tüketime ve kişisel hırslara indirgenmesi anlamına gelir. Bunun önemini ne kadar vurgulasak az. Zira bu durumda her sorun –geçimin sağlanması, barınmak, faturaları ödemek, üniversiteye girmek, tıbbi bakıma erişebilmek vb.– birey ile ailesinin sorunu haline gelir. Tüm bunlar –istihdam olanakları, barınmanın karşılanabilmesi,

> kamu hizmetlerinin ücretleri, eğitim maliyeti, sağlık hizmetlerinin varlığı– toplumsal meseleler olmasına rağmen sanki kişiye bağlı şahsi meselelermiş gibi deneyimlenir. Böylelikle aile, kolektif meselelere dair bireyselleşmiş bir düşünme tarzını nakşeder bilincimize.
>
> Modern aile işte böylelikle konformizm ve muhafazakârlığın kuluçka makinesi haline gelir. Pek çok aile hâlâ geleneksel ataerkil otoritenin etkisi altındadır. Ne var ki, ebeveyn rollerinin o kadar cinsiyet odaklı olmadığı ve ebeveyn otoritesinin de o denli baskıcı olmadığı nispeten liberal ailelerde bile yukarıdan aşağıya kontrol ve sosyalleşme biçimleri varlığını büyük bir direngenlikle korur. Ebeveynler iktidar sahibidir; çünkü onlar bir şeyler veren, çocukları ise bağımlı konumundadır. Ana babalar bu gücü çeşitli şekillerde kullanır. Bazen şahsi psikolojik ihtiyaçlarını tatmin etmek, bazense çocuklarının "en yüksek çıkarı" olarak gördükleri şeyler için... Bu da toplumsal düzenin buyruklarına uygun davranışları teşvik edip insanları bunlara zorlamak demektir. En liberal ebeveynler bile öğretmenin, iş yerinde amirin ve polis memurunun prototipi olmaktan kaçınamaz.

Kalabalık olmayan aileler, özellikle bir veya daha fazla mensubunun toplumsal ve/veya ruhsal sıkıntı yaşadığı durumlarda kolayca klostrofobik ve boğucu hale gelebilir. Aile üyeleri hasarlı ruhların ıstırap ve öfkesinin hedef tahtasına oturabilir; başkalarının nevrotik ya da psikotik ihtiyaçlarını karşılamak adına manipüle edilebilir, şekillendirilebilir; kişilikleri –özgüvenleri, özerklikleri ve kimlikleri– aile gerilimi ve düşmanlık kazanında iki paralık olabilir.

Radikal psikiyatrist R. D. Laing, *Bölünmüş Benlik* (1960), *Benlik ve Ötekiler* (1961) ve *Sanity, Madness, and the Family* (1964) gibi kitaplarında yürüttüğü tartışmalarda modern ailenin işlevsiz yapısını merkezine alır. Laing, "kronik ontolojik güvensizliği", bireylerin başkalarıyla ilişkilerinde "yutulma",

"patlama" ve "taşlaşma" tehdidi altında olduğu; içe kapanmalarına, toplumdan soyutlanmalarına ve yalnızlaşmalarına neden olan modern bir toplumsal rahatsızlık olarak görür.

Benliğin sahih olabilmesinin yegâne yolu başka insanlarla ilişki kurmaktır, kendisini ancak böyle gerçekleştirebilir; ancak Laing'e göre psikotikler tam bir birlikteliği arzularken, "bu arzu yüzünden dehşete düşerler, çünkü böyle bir şey benliğinin sonu demektir." Başka insanlar ise sevginin değil nefretin nesnesidir; çünkü tehditkâr, engelleyici ve boğucudurlar. Kendi hummalı ihtiyaçlarını karşılamak adına benliği tüketmeye eğilimlidirler. Laing'e göre delilik, her zaman başka insanlarla girilen başarısız ilişkilerin bir neticesidir.

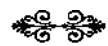
Laing, daha sonraları Londra'daki Tavistock Kliniği'ndeki pratiklerine dayanan bir dizi vaka çalışması da yayınladı. Bu çalışmalarda ana babaların birbirlerine ve çocuklarına kendi nevrotik/psikotik ihtiyaçlarını nasıl yansıttıklarını açıkça ortaya koydu. Nihayetinde vardığı sonuç şuydu: Modern liberal aile, en az geleneksel ataerkil aile kadar işlevsizdi; ikisi son kertede elbette farklıydı ama akıl hastalığına yol açmaya aynı ölçüde yatkındılar. Laing "Şizofrenlerin ailelerini başka ailelerle kıyasladığımızda vardığımız sonuç, şizofren ailelerinin nispeten kapalı sistemler oluşturduğu ve potansiyel hastanın da bilhassa aile sistemine kapatıldığıdır" diyordu. Başka bir deyişle "kapalı aile" (tabii bununla içe dönük ve dışlayıcı bir aile kastediliyorsa), akıl hastalığının yatağı olmaya meyillidir.

Burada bilhassa önemli olansa –ana babaların neoliberal kapitalizmin rekabetçi ahlakını içselleştirmekle kalmayıp aynı zamanda bunları çocuklarına yansıttığı, onaylanmış ki-

şisel davranış ve başarı biçimlerine olağanüstü bir vurgu yaptıkları– modern ebeveynlik biçimidir. Psikolog Oliver James, *The Selfish Capitalist* (2008) kitabında bu türden "soğuk, koşullu, kontrolcü ebeveynlik"in duygusal sıkıntılar ile ruhsal hastalıkları, daha doğrusu narsisizmi nasıl besleyip büyüttüğünü ele alır.

5

Narsisistik-Otoriter Kişilik

Shakespeare'in *Othello*'su bir psikoz çalışmasıdır. Oyunu bilmeyenler için temel olay örgüsünü şöyle özetleyebiliriz: Kuzey Afrika kökenli bir Mağribi olan Othello, Rönesans dönemi Venedik'inde başarılı bir komutandır. Oyunun başında özgüvenli, başarılarından gurur duyan, hayatta durduğu yerden şüphesi olmayan bir portre çizer; hatta –tabii rolün nasıl oynandığına bağlı olarak– duyguları yokmuş gibi hareket etmesi insanı ürpertebilir bile. Sorgusuz sualsiz güvendiği, ona her durumda itaat ediyormuş gibi görünen yaveri Iago ise boğazına kadar kıskançlık ve hınca batmıştır, efendisinden nefret eder ve onun ayağını kaydırmayı planlar. Iago, günlerden bir gün Othello'nun çok sevdiği eşi Desdemona'nın sadakatsiz olduğu imasında bulunur.

Iago, Othello'nun derinliklerinde yatan güvensizlik ve endişeye dokunmayı başarır; böylelikle de paranoyak bir tepkinin fitilini ateşler. Böbürlenmeyi seven burnu büyük komutan, suçsuz ve sadık eşine acılar çektiren, onu herkesin önünde aşağılayan, ona saldıran ve sonunda da –dikkatli şekilde önceden planlayarak ve soğukkanlılıkla– canını alan öfkeli bir ataerkil kadın düşmanına dönüşür.

Terry Eagleton, *William Shakespeare* (1986) kitabında Othello için "hiçbir şeyin peşinde koşmayan bir adam" der. (Othello yorumumda Eagleton'a epey borçlu olduğumu söylemeliyim.) Desdemona'nın öldürülmesi bir psikopatın eylemidir; daha doğrusu, narsisist-otoriter bir paranoyağın eylemidir.

Çağımızdaki başlıca kişilik bozukluğu, "Othello kompleksi" diyebileceğimiz bu durumdur belki de. Bunu söylerken iki öğeye de –narsisizm ve otoriterlik– aynı ölçüde vurgu yapıyorum ve ikisini de özgürlükten, başka insanlardan, insani yaratıcılık ve işbirliğinden, yalnızlık, endişe, hayali tehditler ve şiddet dolu öfkeden ibaret karanlık bir dünyaya doğru bir kaçış, psikotik bir geri çekilme olarak görüyorum. Bundan sonraki kısımda bu iddiamı açıklamaya, kanıtlamaya ve örneklendirmeye çalışacağım.

Narsisizm

Narsisizm nedir? Başka insanlardan, toplumdan, birlik olma duygusundan nevrotik-psikotik bir yüz çevirmedir; benliğin dış dünyayla ilişkisini kesmesidir; libido gelişiminde daha çocuksu bir aşamaya geri çekilmedir. Anımsayacağınız üzere, Freud, ikisi de oto-erotizmle şekillenen, bebeğin bedeni aracılığıyla hazza odaklandığı oral-yamyamca ve anal-sadistik aşamalardan söz etmişti. Fromm ise yenidoğan narsisizmine dair özetle şöyle der:

> Şayet kader lütuf gösterip de onu anneden ayrılmanın ve rahim içinde var olma kaygısının farkındalığından korumasaydı, yenidoğan daha doğum ânında hissederdi ölüm korkusunu. Yenidoğan, dünyaya geldikten sonra bile doğum öncesindeki halinden pek farklı değildir; nesneleri tanıyamaz, henüz kendisinin ve dışındaki dünyanın farkında değildir. Yalnızca sıcaklığın ve yi-

> yeceğin olumlu uyarımını hisseder; sıcaklığın ve yiyeceğin kaynağının, yani annesinin henüz farkında değildir. Anne sıcaklıktır, anne besindir, anne tatmin ve güvenliğin sevinç dolu halidir. Freud'un terimleriyle anlatacak olursak bu bir narsisizm halidir. Dış gerçeklik, kişiler ve şeyler, yalnızca bedenin içsel durumunu tatmin etmeleri veya hayal kırıklığı yaratmaları bakımından anlamlıdır. Gerçek olan yalnızca içeride olandır; dışarıda olup bitenlerse asla kendi nitelikleri veya ihtiyaçları açısından değil, yalnızca çocuğun ihtiyaçları açısından gerçektir.

Bu betimleme üzerine biraz kafa yorunca söz konusu ilkel narsisizmin geçmişte ve günümüzde pek çok yetişkinin işlevsiz davranışlarında yankı bulduğunu kolaylıkla görürsünüz. İnsanın aklına hemen Büyük İskender gibi tarihe mal olmuş tiranlar, Mussolini ile Hitler gibi iki dünya savaşı arası dönemdeki faşist liderler ve Trump, Bolsonaro ve Johnson gibi çağdaş otoriter-sağcı politikacılar geliyor.

Freud'un çocukluktaki libido gelişimine dair her aşamanın ruha kazınarak gizli dürtü ile isteklerden oluşan çok katmanlı bir yapı oluşturduğuna yönelik vurgusunu da unutmayalım. Bastırma ile yüceltme, bu dürtü ve istekleri, gündelik yaşamın talepleriyle uyumlu hale getirmeyi amaçlar; ne var ki söz konusu süreçler, bilhassa da aile denen kazanda çoğunlukla yanlış şekilde kaynar.

Unutmayalım ki, insanın karakteri sabit değildir. Oldukça geniş bir parametreler dizisi dahilinde, değişen toplumsal koşullara yanıt verme amacıyla karakter de değişip dönüşebilir. Bir yandan sömürüye dayanan sınıflı bir toplum içerisinde sosyal yaşamın yarattığı genel stresle birleşen toplumsallıktan kopuş, yabancılaşma ve anomi; çöküş, gerileme ya da akıl hastalığının tetiklenmesine yol açabilir. Öte yandansa aktivizm ile mücadeleye katılım, dayanışma, kendini keşfetme ve ger-

çekleştirme yolculuğuna dönüşebilir (son bölümde bunu biraz daha açacağım).

Dolayısıyla narsisistik eğilimler çocuklukta gelişebilir ve/veya daha sonraki toplumsal deneyimlerle ortaya çıkabilir. Modern neoliberal kapitalizm kültürüne şöyle bir bakınca, bu kültürde neredeyse hemen her şeyin başkalarıyla sağlıklı, dışa dönük, olumlu ilişkilerden sakınmayı ve bunun yerineyse narsisistik bir geri çekilmeyi teşvik ettiğini fark ederiz.

Bu kültürü analiz etmek için Marksist yabancılaşma kavrayışına başvurmuş; türsel varlığımızı ise özgür, yaratıcı ve kolektif emek açısından tanımlamıştık. Bu bağlamda türsel varlığımızın doğa, toplum ve maddi dünyayla pratik bir ilişki içerdiğini; zanaatkâr, sanatçı, bilim insanı ve akademisyen olmayı, kültürümüzün fiili üreticileri olmayı gerektirdiğini ifade etmiştik. Bunu da doğadan ve topraktan, başka insanlarla özgür birliktelikten, üretim sürecinden, gerçek ihtiyaçlarımızdan, maddi unsurlardan, gerçek benliklerimizden uzaklaştırıldığımız için çok katmanlı bir yabancılaşmanın, içsel bir boşluğun, derin bir mutsuzluğun yaşandığı sermaye egemenliği altındaki çağdaş insan deneyimiyle kıyaslamıştık.

O zaman narsisizmi besleyen toplumsal güçleri artık daha ayrıntılı şekilde ele alabiliriz. Öncelikle iş piyasasında kendimizi bir meta misali satılığa çıkarmamız; kişiliklerimizi metalara dönüştürmemiz; patronu, müdürü ya da amiri memnun etmek için yüzümüze neşeli bir uyumluluk maskesi takmamız isteniyor. Şirket-bürokrasi ahlakını içselleştirip baskıcı bir toplumsal düzenin canlı örneklerine ve kapitalist makinenin dişlilerine, Huxley'nin Betaları, Gamaları, Deltaları ve Epsilonları gibi otomatlara dönüştükçe bu maske yüzümüzü ele geçiriyor ve gerçek benlik maskenin içinde eriyip gidiyor.

Bu yüzden de sahte bir bireysellikle sahneye çıkmaya teşvik ediliyoruz. İnsanın yapıp ettiklerine ve başarılarına dayanan gerçek bir bireysellik değil bu, kurumsal reklamcılık ile sosyal medyanın tasarladığı, tüketimci ıvır zıvırlardan ibaret başka türlü bir maske... Bugün benliğin başka insanlarla etkileşimiyle gerçek kimlikler oluşturmaya değil, ifadesini tüketim ile gösteride bulan, kullanıma hazır, yapay "kimlikleri" üstlenmeye özendiriliyoruz.

Yabancılaşmış emek ile yabancılaşmış tüketimciliğin yanı sıra "boş zaman"la ilişkili olduğu varsayılan unsurlarda da yaygın bir yabancılaşmaya şahit oluyoruz: Zihnimizi tıka basa yarışma programları, pembe diziler ve "reality TV" şovlarıyla dolduruyoruz. Sosyal medyaya obsesif-kompülsif bir bağımlılık geliştirdik; günü ünlü dedikodularıyla geçiriyoruz; kurumsal pazarlama ve manik bir internet alışverişine taktık kafayı. Sevgi ya da arkadaşlık barındırmayan bir cinsellik arayışındayız; kafamızı uyuşturucu, alkol ve *fast-food*'dan kaldıramıyoruz. Bu şatafat ile telaşın, heyecanlı hazcılığın, sansasyon arayışının ve anlık hazların altındaysa pasiflik, uyuşukluk ve boşluk duygusu yatıyor.

Psikolog Oliver James, çok satan *Affluenza* (2007) ve *The Selfish Capitalist* (2008) kitaplarında bu modern durumu ele almıştı. Ruhsal rahatsızlıkların (veyahut kendi deyimiyle "duygusal sıkıntılar"ın) görülme sıklığının 1970'lerden bu yana ciddi şekilde arttığını ve İngilizce konuşulan gelişmiş dünyada olağanüstü yüksek bir düzeye eriştiğini tespit eden James'e göre bu sorunun temelinde neoliberal kapitalizm, kişisel güvensizlik ve rekabetçi bireycilik yatıyordu.

Fromm'un *Sağlıklı Toplum* (1956) kitabına sık sık gönderme yapan ama daha yakın tarihli araştırmalardan da bolca

faydalanan James, bahsi geçen kitaplarında "para, mal mülk, görünüş ve şöhret"le meşgul olma hali olarak tanımladığı bir "maddiyatçılık" kavrayışı geliştirdi. Bu kavrayış, bize anlamlı bir bakış açısı sunar. Noktaları birleştiren James, "maddiyatçılık ile mutsuzluk arasındaki bağ" üzerine şunları söyler: "Maddiyatçılar," der,

> duygusal açıdan daha güvensiz, daha düşük nitelikli kişisel ilişkilere sahip, sahihlikten uzak, özerklik duygusundan yoksun ve özsaygıları daha düşük insanlardır. Başkalarına kıyasla daha fazla televizyon izlerler ve tercih ettikleri programlar, onları daha da maddiyatçı insanlara dönüştürür. Çocukken, sevgiyi performansa bağlayan ve okulda yüksek not almaya takıntılı ebeveynlere sahip olmaları muhtemeldir, bu da çocuklarını maddiyatçı kişilere dönüştürür.
>
> (...) gelişmiş dünya yurttaşlarının çoğunda olduğu gibi, temel pratik ihtiyaçları karşılansa da maddiyatçılıktan vazgeçmeyen biri, kıyaslamacı bir tutuma sahiptir: Para, mal mülk, çekici bir görünüm ya da şöhret istemelerinin tek sebebi, özünde eşten dosttan, çevreden daha iyi durumda olma isteğidir.

Aklını maddiyatla bozmuş biri, cömertlik, yardımseverlik, bağışlayıcılık, sadakat, dayanışma gibi libidinal ve toplumsal açıdan pozitif tutumları elinin tersiyle iter; bunları alaycı bir biçimde zayıflık ve saflık belirtisi olarak görür. Burada asıl olup bitense şudur: Libidonun geri çekilmesi, kendi içine dönmesi, yıpratıcı bir narsisizme ricat etmesi.

Yaygın yaklaşım, narsisizmin kendini sevmek anlamına geldiğini farz eder. Oysaki durum tam tersidir; narsisizm insanın kendisinden nefret etmesidir. Modern yaşamın sıkıcılığı, duygu eksikliği ve donuk boşluğu, Christopher Lasch'ın *Narsisizm Kültürü* (1979) kitabında tanımladığı şekliyle, insanın "içinde bir boşluk" yaratır.

Lasch'a göre modern Amerikalılar, her ne kadar "dışarıdan mülayim, itaatkâr ve sosyal" insanlar gibi görünseler de, "içten içe bir öfke"yle yanıp tutuşurlar. Başarı ve para kazanma zorlantısı, rekabetçi bir gösterişçiliğe dönüşür; insan salt görünüşten ibarettir artık, özü olmayan bir biçimi andırır. Böylesi bir insanın ruhunu da beyhudelik hissi içten içe kemirir. Toplumsal düzen "arkaik unsurların kişilik yapısını her geçen gün daha fazla ele geçirdiği ve benliğinse geri çekildiği" "bir tür içe kapanma"yı teşvik eder.

Böyle bir kişilik yapısı, insanların "kendi bilinçlerinin işkencesine maruz kaldığı", "yaşamda anlam ve amaç bulmaya, uğruna yaşanacak bir şeyler keşfetmeye" çabaladıkları bir noktaya değin geri çekilir. Ne var ki bu arayıştakiler nihayetinde el elde baş başta kalır; zira ortada sıkıcı, yorucu, zayıflatıcı bir benlik saplantısı; sevgi ile emekte, dışa dönük, nesne yönelimli, başkalarıyla kendini gerçekleştiren ilişkilerde duygusal yatırım yetersizliğinden başka bir şey yoktur.

Erich Fromm, *Özgürlük Korkusu*'nda (1941/42) şöyle der:

> Modern bencillik, gerçek benliğin hayal kırıklığına uğramasından doğan ve nesnesi toplumsal benlik olan bir açgözlülükten ibarettir. Modern insanı niteleyen en önemli özellik, benliğin olabilecek en fazla şekilde öne çıkarılması gibi görünse de, modern insanın aslında iradesi zayıf düşürülmüş ve toplumsal benliğin diğer parçalarını dışlayan bir parçasına indirgenmiştir.

Narsisistik kişilik, yalnızca içi boş bir kişilik değildir; aynı zamanda başkalarına güven duymayan, özgüvenden yoksun ve özsaygısı düşük bir kişiliktir. Başka insanlarla kurduğu ilişkiler bir yandan bağımlılık ve itaati içerir; çünkü iradesi elinden alınmış bir benliğin, gerileyen bir ruhun desteğe ihtiyacı vardır. Öte yandansa kıskançlık, kızgınlık ve düşmanlıkla dolu-

dur; bilhassa da özgürlük ve yaratıcılığını kendisinden daha iyi şekilde ortaya koyabilen kişilere karşı. Özgürlükten kaçan narsisist, işte bu yüzden aynı zamanda otoriter biridir.

Otoriterlik

Bebeğin narsisizmi, mazoşizm ve sadizmle bağlantılıdır. Bebek fiziksel yakınlık arzusu duyar, sıcaklık ve şefkatle kucaklanmak ister, rahmi andıran bir duygu ve güven bulur böylelikle. Gelgelelim aynı zamanda öfke ve hiddet duygularını da barındırır bünyesinde, saldırgan ve şiddet yanlısı olabilir, meme ucunu ısırabilir, yumruk atabilir, hayal kırıklığıyla tekme savurabilir.

Ömür boyu silinemeyecek bir izdir bu. Mazoşizm ve sadizmin temelinde yer alır. Bunların ikisi de, Laing'in "kronik ontolojik güvensizlik" dediği, biri esasen hükmedilme, diğeri ise hükmetme arzusu barındıran, birbiriyle yakından ilişkili iki komplekstir. Fromm bunu şöyle açıklar:

> Mazoşist kişi, dayanılmaz bir yalıtılmışlık ve ayrılık duygusundan, kendisini, onu yönlendiren, ona rehberlik eden, onu koruyan, deyim yerindeyse onun yaşamı ve oksijeni olan bir başkasının parçası haline getirerek kaçar. Boyun eğdiği kişinin –ister gerçek bir insan ister tanrı olsun– gücünü abartır; o, her şeydir, onun parçası olduğu sürece hiç olmaktan kurtulur. Onun parçası olmak, büyüklüğün, gücün, kesinliğin parçası olmak demektir. Mazoşist, karar ya da risk almak mecburiyetinde değildir. Asla yalnız olmasa da bağımsız olduğu da söylenemez; bir kişiliği yoktur, henüz tam manasıyla doğmamıştır.

Öte yandan:

> Sadist kişi, yalnızlık ve hapis olmuşluk hissinden, başka birini kendisinin parçası haline getirerek kurtulmak ister. Kendisine

> tapan kişiyi bünyesine katarak böbürlenir. Sadist, itaatkâra ne kadar bağımlıysa, itaatkâr da sadiste o kadar bağımlıdır; ikisi de birbirine muhtaçtır. Aradaki tek fark sadistin emretmesi, sömürmesi, incitmesi ve aşağılaması; mazoşistinse emredilmesi, sömürülmesi, incitilmesi ve aşağılanmasıdır. (...)
>
> Gerçek manada bu şüphesiz önemli bir farktır; daha derin duygusal anlamda ise aralarındaki fark, sahip oldukları müşterek özellik kadar büyük değildir: bütünlükten/kişilikten yoksun bir bileşim. Bu doğru kavranırsa birinin genellikle farklı nesnelere hem sadist hem de mazoşist tepkiler verdiğini görmek artık pek de şaşırtıcı olmayacaktır.

Kökleri ontolojik güvensizlikte yatan ve –narsisizmle kopmaz bağlara sahip olan– mazoşizm ile sadizmin bu çelişkili birliği, faşizmin kitle psikolojisi kavrayışımızın tam merkezinde yer alır. Fromm "bu ikilik –üstün güçlere boyun eğme ve aşağıdakiler üstünde tahakküm kurma– otoriter kişiliğin karakteristik bir özelliğidir," der. Başka bir bağlamda da şunu ekler: "Otoriteye duyulan sevgi ve güçsüzlere duyulan nefret, otoriter kişiliğin tipik özellikleri arasındadır."

Kolayca anlaşılabilir bir şeydir bu. Narsisistik kişilik, akut bir kaygıdan mustariptir ve toplumsal yaşamı onaylayıcı değil; çekingen, kırılgan, gerileyen bir benliğin altını oyabilecek tehdit edici bir şey olarak deneyimler.

Bu kaygı, esasen kurtuluş arayan, korkunç durumdaki bir libidodan ibarettir. Aradığı tatmini sevgi ile emekte, başkalarıyla kurulan aktif ve duygu temelli bir bağda bulamayan libido, kurtuluşunu sapkın bir tür birliktelikte, kendisine açık olan tek türde, narsisistik kişiliğin güvenliği kontrol edici, hükmedici, baskıcı ilişkilerde aradığı yerde arar. Narsisizm ve otoriterlik, madalyonun iki yüzüdür.

Ne var ki otoriterlik ruhtaki içsel boşluğu dolduramaz. Hasarlı ruh, güvensiz ve yalnız, otoriteye bağımlı, özgürlükten kaçan, başkalarından korkan biri olarak kalmaya devam eder. Kronik kaygı içten içe kemirir onu. Benlik kendini açıkta, savunmasız ve paramparça olmaya meyyal hisseder. Bu yüzden de öfke biçiminde patlak verebilir.

Peki, o zaman faşizm nedir? Faşizmi, ilerici hareketlere ve radikal değişime karşı aktif bir siyasi güç yaratmak için –milliyetçilik, ırkçılık, kadın düşmanlığı, homofobi ve militerliğin içerisinde yer aldığı– gerici bir fikirler bulamacının topluma boca edilmesi şeklinde tanımlamıştık. Bu gerici bulamacın kökleri, irrasyonalizme –geleneğe, kan ve toprak milliyetçiliğinin fantezilerine, geçmişten gelen bir dizi masal, önyargı ve simgeye– dayanır. Aydınlanma öncesi, bilim öncesi düşünme biçimlerine bir ricattır bu; on birinci yüzyıl mitlerine yirmi birinci yüzyıl teknolojisi üzerinden yaygınlık kazandırılmasıdır. Bu bulamaç, kapitalist toplumun ideolojik kanalizasyonlarındaki ve insanın bilinçaltının psişik kanalizasyonlarındaki güçleri harekete geçirir. Toplumdan kopmuş, yabancılaşmış, anomik insanlıktan ibaret, Marx'ın "çağların pisliği" dediği şeyi kusan, göğsü psikotik bir öfkeyle kabarmış bu faşizm, içten içe zararlı, krizlerle dolu bir sömürü ve baskı sisteminin; demokrasinin, sivil özgürlüklerin ve zenginler ile şirketlerin egemenliğine karşı her türlü canlı direnişin kafasını ezmeye çalışan mekanizmasıdır.

Yenisöylem

1930'lar Almanya'sında totaliterliğin otomatik makinelerinin beyni, gazeteler, radyo ve sinema tarafından yıkanıyordu. Almanlara, parti/devlet propagandasının incelikten yoksun

araçları kullanılarak güya küresel bir süper insan ırkı oldukları, ancak ırkın melezleşmesi ve kültürel yok olma tehdidi altında oldukları; Moskova'dan Wall Street'e uzanan uluslararası bir Yahudi komplosu ile sadece fetih ile köleleştirmeye uygun Slav alt-insan orduları tarafından tehdit edildikleri belletildi.

Bugünse faşist irrasyonalizm, çok daha güçlü bir iletişim ağına ve milyarlarca yabancılaşmış bağımlıdan oluşan bir hazır kitleye sahip.

Göstergebilim tam da burada önem kazanıyor. Zira göstergebilim, öncelikle dil olmak üzere, göstergeler/işaretler/simgeler ile gerçek dünya arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Bu ilginin merkezinde ise *gösteren* (işaret/simge) ile *gösterilen* (gösterdiği şey) arasındaki boşluk yer alır. Böyle yaklaşınca "köpek" gibi basit somut bir adın bile bir soyutlama olduğu ortaya çıkar; çünkü bu terim, biyoloji bilimindeki genel bir tür sınıflamasına işaret eder ve herhangi bir hayvan için kullanılması teorik bir sıçrama gerektirir. "Demokrasi", "sanat" ya da "hakikat" gibi yaygın soyut isimler söz konusu olunca mesele çok daha karmaşık bir hal alır.

İngilizcenin ustası ve gerçekçi tutumun ateşli savunucusu, sosyalist yazar George Orwell, bu karmaşık meselenin siyasi boyutlarını, en önemli üç yapıtında, farklı biçimlerde ele aldı. İspanya İç Savaşı esnasında POUM milislerinde görev yapan Orwell, 1937'de önderliğini Stalinistlerin üstlendiği, işçi ve köylülerin devrimci hareketini yerle bir eden karşıdevrimi bizzat yaşamıştı. *Selam Olsun Katalonya'ya* (1938) adını taşıyan hatıratı, yaşadıklarını ve yaşananların gerçekliğini örtbas eden uluslararası yalan kampanyasına karşı duyduğu öfkenin bir anıtıdır.

Orwell daha sonra bir halk devriminin yeni bir bürokratik yönetici sınıf tarafından içeriden mahvedilişini anlattığı hiciv dolu romanı *Hayvan Çiftliği*'ni (1945) ve arkasından da totaliter diktatörlük, kitlesel gözetim ve sonu gelmeyen bir beyin yıkama çabasını anlatan kasvetli bir yakın gelecek distopyası olan *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'ü (1949) kaleme aldı.

Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'te *gösteren* ile *gösterilen* arasındaki ilişki, kelimelere takla attırılarak anlamlarının tersine –barışın savaşa, demokrasinin diktatörlüğe, özgürlüğün köleliğe– çevrildiği, dilin ters yüz edildiği "Yenisöylem"in [*Newspeak*] gelişmesiyle tamamen tahrif edilir. Anlamları tersine çevrilen sözcükler, şüphesiz ki bir anlama sahip olmaktan çıkar ve bu durum düşünmeyi –bilhassa da her türden eleştirel düşünmeyi– olanaksız hale getirir.

Otoriter sağı destekleyen otomatlar da tam olarak böyle insanlardır. Bağımsız biri gibi düşünmeyi fiilen bırakmışlardır. Orwell'ın *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'te anlattığı şu insanlar, bugün işyeri kantininde yüksek sesle konuşan kraldan çok kralcıları andırır:

> (...) adamın söylediklerini tam olarak duyamasanız da, ne türden bir konuşma geçtiğini kolayca kestirebiliyordunuz. Goldstein'ı [ima edilen Troçki'dir] suçluyor, düşünce suçluları ve sabotajcılara karşı daha etkili önlemler alınmasını istiyor; Avrasya ordusunun vahşetine verip veriştiriyor; Büyük Birader ya da Malabar cephesi kahramanlarını övüyordu muhtemelen. Ne söylese fark etmezdi. Her sözcüğünün saf tutuculuktan ibaret olduğuna emin olabilirdiniz. (...) Winston, karşısındakinin gerçek bir insan değil de, bir nevi kukla olduğu gibi tuhaf bir duyguya kapılmıştı. Sanki konuşan adamın beyni değil de, gırtlağıydı. Ağzından sözcükler çıksa da, bu gerçek manasıyla bir konuşma değildi: Âdeta bir öğrencinin vaklaması gibi, bilinçsizce çıkarılan seslerden ibaretti.

Orwell'in farazi totaliter devletinde hem gözetim hem de beyin yıkama, her oturma odasının duvarında yer alan teleekranlar sayesinde gerçekleştirilir. Bu bizim için artık çok tanıdık bir durum. Ekranlar, elektronik görüntüler ve dağınık veriler hayatlarımıza hükmediyor.

Dijitalleşmiş iletişimin sanal dünyasında *gösteren* ile *gösterilen* arasındaki ilişki tamamen kopmuştur; gösteren, gerçek hiçbir şeye bağlı değildir; maddi varoluştaki pratik faaliyetin olmazsa olmaz tecrübesinin ötesinde yer alır. İnternetteki her şey doğru, her şey yanlış olabilir. Siber âlemde bilim, akıl ve hakikat, trilyonlarca piksel içerisinde eriyip gider.

Alın size dijitalleşmiş çılgınlığın bazı alametleri: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Cumhuriyetçi seçmenlerin yarısından fazlası, 2020 başkanlık seçimlerinin hileli olduğuna inanıyor ve neredeyse bir o kadarı da onay sürecine ket vurmak için Kongre Binası'nın basılmasının meşru olduğunu düşünüyor. Cumhuriyetçilerin yaklaşık %60'ı, internette patlak veren QAnon komplosu iddialarının en azından bir kısmına inanıyor; yaklaşık %40'ı Covid aşısına karşı çıkıyor ve ancak %30 gibi çok düşük bir oranı küresel ısınmaya ilişkin bilimsel kanıtları ciddiye alıyor.

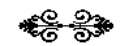
İngiltere'deki Brexit referandumunda Ayrılık oyu kullananlar içerisinde yapılan anketlerde göçün ekonomi için kötü sonuçlar yarattığını düşünenlerin oranı %90; aynı grubun %80'i, kadınlarla LGBTQI+ bireylere fırsat eşitliği tanınmasına karşı ve %75'i ise daha uzun süreli hapis cezalarını ve idamın geri getirilmesini savunuyor. 2016'da Ayrılık lehine oy kullananların üçte ikisi, 2019 genel seçimlerinde Muhafazakârlara oy verdi.

Muhafazakâr Parti mensuplarının üçte birinden fazlası, terör saldırılarının Müslüman toplumda Britanya'ya karşı yaygın bir düşmanlığın yansıması olduğunu düşünüyor; neredeyse yarısı İslam'ı "Britanya'nın yaşam tarzına yönelik bir tehdit" olarak görüyor ve yarısından fazlası da "Britanya'da şeriatın hüküm sürdüğü ve gayrimüslimlerin giremediği yasak bölgeler" olduğuna inanıyor. Muhafazakâr Parti'nin lideri Boris Johnson, eşcinsel erkekleri "atletli serseriler", Müslüman kadınları "posta kutusu" ve siyahları da "kabak gibi sırıtan kara yumurcaklar" olarak niteledi.

Otoriter sağın yükselişi ve güçlenmesi, rasyonel, eleştirel, kanıta dayalı düşüncenin çöküşünden güç alıyor; bu da neoliberal kapitalizmin besleyip büyüttüğü aşırı narsisist bireycilik salgınından ileri geliyor.

6

Faşizm ve Devrim

Macbeth'te trajedi başroldekilerin kafasının içinde yaşanır; oyunun özü, kişilikleri dayanılmaz bir suçluluk duygusu altında ezilen Macbeth ve Lady Macbeth'in *égoïsme à deux*'lerinin [*çifte egoizmlerinin*] psişik patlamasında yatar. *Kral Lear*'da ise çatışma, biri Erdem ve Sevgiyi (Lear, Cordelia, Kent, Edgar, Gloucester, Albany, Soytarı), diğeriyse Kötülük ve Nefreti (Goneril, Regan, Edmund, Cornwall, Oswald) temsil eden iki karakter grubu arasında yaşanır.

İkinci gruptakiler soğuk ve duygusuzdur. Bencilliğin kişileşmiş halleridirler. Oyunun içinde vahşi hayvanlara, yılanlara, kurtlara, kaplanlara ve "denizin dibindeki canavarlar"a benzetilirler. İnsanlığın "canavara dönüştüğünü" ve kendine karşı kudurduğunu gördüğümüz gibi, doğanın da "gecenin kalbine inen" fırtınalar yüzünden aynı korkunç tutkularla sarsıldığına şahit oluruz.

Yine de erdemlilerin dürüstlüğünü, adanmışlığını ve merhametini, ruhun asaletini bir yana, saray dalkavuklarının sözleriyle böbürlendikçe böbürlenen, ihtişam ve gücü yüzünden kibrin esiri olan, nihayetinde de bu yüzden aptallaşıp körleşerek kendi yıkımına yol açan yaşlı kralı başka bir yana koyma-

lıyız. Oyun, yoksulluk ve delilik deneyimi üzerinden Lear'ın kefaretini –ömrünün sonunda edindiği bilgeliği– anlatır. Lear yalnızca kendi ahmaklığının ve bunun yol açığı kötülüğün farkına varmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun kurbanları olan yoksullara, evsizlere ve dışlanmışlara da merhamet duymaya başlar.

Shakespeare'in tasvir ettiği kötülük, tam da kapitalizm, Muhafazakârlar ve otoriter sağın önayak olduğu kötülüktür. Bu kötülüğün kökünde hırs, açgözlülük ve bencillik; haris, acımasız ve toplum karşıtı bir bireycilik yatar. Bu kötülük, toplumsal ve ahlaki düzeni paramparça ederek her şeyi empati, merhamet ve dayanışmadan yoksun bir herkesin herkese karşı savaşına indirger. İnsan denen canavarın distopik anarşisine kapı aralar.

Bu hümanist vizyon, Muhafazakârların (Friedrich Engels'in 1845'te egemen sınıfın kitlesel zulmünü tarif etmek için kullandığı bir terim olan) "toplumsal cinayet" siciliyle kıyaslanabilir. Muhafazakârların Ulusal Sağlık Hizmetleri bütçesinde yaptığı kesintiler yüzünden ambulanslarda yaşanan ölümleri düşünün. Muhafazakârların sosyal yardım kesintileri yüzünden intihar eden engelli insanları düşünün. Muhafazakârların tedarik ettiği silahlar yüzünden Yemen'de yaşanan kitlesel katliamları düşünün. Muhafazakârların pandemideki ihmalleri yüzünden yaşanan Covid ölümlerini düşünün. Muhafazakârların sınır denetimleri yüzünden Manş Denizi'nde boğulanları düşünün.

Her geçen gün daha fazla kutuplaşan bir dünyada yaşıyoruz. Bir tarafta sermaye, devlet, otoriter sağ ve faşistler yer alıyor. Bunlar hem toplumsallıktan kopuş, yabancılaşma ve anomiye dayanan aşırı narsisist bireycilik salgınını besliyor hem de bu salgından besleniyor. Psikotik öfkeleri günah keçisi

olarak belledikleri nin, yoksulların ve aciz durumdakilerin, sömürülenlerin ve ezilenlerin, yeryüzünün lanetlilerinin üstüne boşaltıyorlar. Shakespeare'in canavarları işte bu insanlardır.

Öteki taraftaysa ilericiler yer alıyor. Benimsedikleri duruş –liberal, sosyal demokrat, radikal, devrimci– ne olursa olsun, toplumsal sorumluluk içlerine işlemiştir. Başka insanlarla duygudaşlık kurarlar; olaylara insanlık ve gezegenin perspektifinden bakmaya çalışırlar; muhtaçlara yardımı dokunacak reformları desteklerler; adaletsizliği, baskıyı ve şiddeti protesto etmeye hazırdırlar.

Fromm, *Sevme Sanatı*'nda (1956/7) birbirine taban tabana zıt olan bu zihniyetleri ele alır. Gerileyen, sado-mazoşist, narsisistik-otoriter kişiliğin karşısına sağlıklı, olgun, dışa dönük, toplumsal bağ kurmaya meyilli kişiliği koyar. İkinci kişilik türü, yalnızca sevginin/libidonun başkalarına yansıtılmasına değil, aynı zamanda sevginin birincil vericilik biçimi olmasına ve genel itibariyle içgüdüsel şekilde verici olmaya dayanır. Fromm'un ifade ettiği üzere:

> Sevgi temel itibariyle belli bir kişiyle kurulan bir ilişki değildir; bir kişinin bir sevgi "nesne"sine değil, bir bütün olarak dünyaya bağlılığını belirleyen bir tutum, bir karakter yönelimidir. Eğer biri yalnızca tek bir kişiyi seviyor ve başka insanlara karşı kayıtsız kalıyorsa, onun sevgisi sevgi değil, simbiyotik bir bağlılık ya da çerçevesi genişletilmiş bir egoizmdir. (...) Sevgi bir faaliyettir, ruhun gücüdür. (...) Eğer birini gerçekten seviyorsam, o zaman bütün insanları severim, dünyayı severim, yaşamı severim. Eğer birine "Seni seviyorum" diyebiliyorsam, "Senin içindeki herkesi seviyorum, senin aracılığınla bütün dünyayı seviyorum, senin içinde kendimi de seviyorum" diyebilmem gerekir.

Bu yaklaşım narsisizme ilişkin yaygın yanlış algıyı da tersine çevirir. Narsisizm, bencillik ve toplumsal geri çekilme de-

mektir; psişik ayrılık ve yalnızlık, dolayısıyla içsel boşluk demektir. Narsisizm güvensizlik, düşük öz saygı ve güven eksikliğinden doğar; derinlerinde kıskançlık, kızgınlık ve öfkeye yol açan, kemirici bir yetersizlik, başarısızlık ve kendinden nefret etme duygusu yatar.

Fromm, sağlıklı libidoya dayanan cinsel ilişkiler ile yabancılaşma, narsisizm ve araçsallıkla şekillenen cinsel ilişkilere dayanan –yani yalnızlıktan kaçınan hasarlı ruhların umutsuzca birbirine sarıldığı neoliberal topluma özgü olan– *egoïsme à deux*'yü birbiriyle kıyaslayıp şöyle der:

> Karşılıklı cinsel tatmin, "ekip çalışması" ve yalnızlığın sığınağı olarak sevgi, çağdaş Batı toplumunda yozlaşan sevginin iki "normal" biçimidir. Bunlar toplumun şekillendirdiği hastalıklı sevgilerdir.

Fromm, bu "hastalıklı sevgi"yi Marx'ın yabancılaşma kavrayışı çerçevesinde sağlam bir şekilde konumlandırır. Başkalarını gerçekten sevenlerin –libidoyu partnerlerine, ailelerine arkadaşlarına, meslektaşlarına, ezilenlere, acı çeken bütün insanlığa yansıtanların– zorunlu olarak kendilerini de sevmeleri gerektiğini söyleyebilmesinin nedeni kısmen budur. Zira bu insanlar gerçekten mutlu ve tatmin olmuşlardır. Fromm, "Özen, sorumluluk, saygı ve bilgi," der,

> karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Bunlar olgun insanda, yani kendi güçlerini üretken şekilde geliştiren, yalnızca uğruna çabaladıklarına sahip olmak isteyen, narsisist bir her şeyi bilme ve her şeye kadir olma hevesini terk etmiş, yalnızca gerçek üretken faaliyetin verebileceği içsel güce dayalı alçakgönüllülüğe sahip bir insanda bulunması gereken tutumların göstergesidir.

Kutuplaşmış Bir Dünya

Haliyle toplumsal ve politik kutuplaşmanın psikolojik bir karşılığı vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2020 başkanlık seçimlerinde 81 milyon Amerikalı Demokratlara, 74 milyon ise Cumhuriyetçilere oy vermişti. Britanya'da 2016 yılında yapılan AB referandumunda %48 Hayır, %52 Ayrılık demişti. 2019 seçimlerinde ise az bir çoğunluk merkez ve ortanın solundaki partilere (İşçi Partisi, Liberal Demokratlar, Yeşiller, SNP, Plaid Cymru ve Sinn Féin'e), %44 ise Muhafazakârlara oy vermişti. Brezilya'da 2018 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde %44 İşçi Partisi adayına, %55 ise Jair Bolsonaro'ya oy vermişti.

Elbette örneklerin sayısı çoğaltılabilir. Her durumda, seçim siyasetinin kaba aritmetiği bize ilerici bir seçmen bloğu ile otoriter sağa –yani kendi özgürlüklerine karşı ve kölelikleri için– oy vermeye hazır gerici bir blok arasında bir kutuplaşma yaşandığını gösteriyor.

Gerici duyguların ne denli köklü olduğunu teyit eden kamuoyu yoklamalarından daha önce söz etmiştim. Sağ seçmenler milliyetçiliğe, ırkçılığa, cinsiyetçiliğe, homofobiye, militarizme, polis gücüne, komplo teorilerine, iklim değişikliğinin inkârına, vb'lerine güçlü şekilde destek veriyor. Benim bu bağlamdaki iddiam ise otoriter sağın siyasi açıdan bu denli güç kazanmasını sağlayanın, –neoliberal kapitalist topluma özgü– olağanüstü bir toplumsallıktan kopuş, yabancılaşma ve anominin yol açtığı genel bir kişilik bozukluğu –aşırı narsisistik bireycilik– olduğudur.

Gelgelelim, sağlıklı libidinal gelişimin ve olgun, olumlu, dışa dönük kişiliklerin ilerici politikaların ve kitlesel direniş

hareketlerinin temelini oluşturduğunu da söylemiştim. Tabii durum sadece bundan ibaret değil; zira bu taban tabana zıt toplumsal, politik ve psişik güçler şüphesiz ki statik varlıklar değil. Bir yanda kararlı radikallerden oluşan bir azınlık, diğer yanda ise nasırlaşmış faşistlerden oluşan bir azınlık olduğunu düşünebiliriz. Tabii bu durumda çoğunluğun bu iki kutup arasında yer aldığını; aidiyetlerinin, hatta kişiliklerinin değişmesinin ihtimal dahilinde olduğunu söylemek gerekir.

"İnsanlar doğası gereği açgözlü ve bencildir; bu yüzden durum asla değişmeyecek." Sosyalizme karşı dillendirilen bu argümanı ne kadar çok duydunuz değil mi? Hayattan umudunu kesmiş kötümserlerin ve karamsarların argümanıdır bu. Gönüllü bir cehaletin ifadesidir.

Etrafımızda paylaşımcı, cömert davranışlara; empati, şefkat ve dayanışmaya; işbirliği, kolektif emek, ortak kültür ve refah yaratmayla tanımlanan toplumsal hayvanlar olarak türümüzün özelliklerini yansıtan pek çok insani etkileşim örneği var. Bunları tek tek anmak manasız olacaktır: Her okur hem kendi deneyimlerinden hem de bir bütün olarak topluma ilişkin bilgisinden yola çıkarak örnekler sayabilir.

Toplum açgözlülük ve bencillikle, herkesin herkese karşı savaşıyla idare ediliyor olsaydı, Taş Devri'nden asla çıkamazdık. İnsanlığın toplumsal ve kültürel gelişimindeki her aşama, işbirliği ve paylaşıma dayanır. On binlerce yıl boyunca avlanmak, hayvan gütmek, toprağı işlemek, yemekleri bölüştürmek, kıyafet dikmek, ev inşa etmek, çocuklarımızı eğitmek, hastalara bakmak ve muhtaçlara yardım etmek için omuz omuza çalıştık. Shakespeare'in de söylediği üzere bencil bireycilik toplumsal iyinin, ahlaki düzenin üzerinde hoyratça tepinmekten ibarettir, kötülüğün ta kendisidir.

Peki dünyayı değiştirebilmek için insanları nasıl değiştirmemiz gerekir? İnsanları yabancılaşmış, özelleşmiş, narsisist, sefil ve otoriter sağın gerici fikirlerine av oldukları bir varoluş biçiminden dışa dönük, proaktif, toplumsal ilişkiler kurmaya yatkın ve politik açıdan kendilerini adadıkları yeni bir varoluş derekesine nasıl çıkartabiliriz?

Marx'ın bu soruya bir yanıtı vardı. Bu konular üzerine kalem oynattığında elbette ortada bilimsel psikoloji –psikanaliz– diye bir şey yoktu; ama kitle bilincinin son derece ferasetli bir gözlemcisiydi. Hegel felsefesinden toplumsal dünyanın hareket halindeki çelişkili bir bütünlük; her şeyin akışkan ve akıcı; her şeyin sürekli akış halinde, sürekli oluş halinde olduğu bir diyalektik düşüncesine doğru geçerek, insanların dünyayı değiştirmeye yönelik eylemleri esnasında değiştiğini savunmuştu.

Aşağıdan gelen her kitlesel mücadelede doğrulanan bir gerçektir bu. İşçi sınıfı, ezilenler ve yoksullar, değişim için mücadele etmek üzere örgütlenmeye başladıklarında güven ve bilinç kazanırlar. Başka insanlarla yan yana gelmekten, yabancılaşma ve yalıtılmanın sırtını yere çalmaktan, kolektif eylemin dostluk ve güçle dolu olduğunu keşfetmekten güven kazanılır. Bilinç ise eylemin toplumsal dünya üzerinde yarattığı etkiden doğar. Konuşmak hiçbir şeyi değiştirmez. Önce eylem gerekir. Eyleme geçmek, başkalarında bir tepki uyandırmak, toplumsal bir etkileşim başlatmak, bir yandan ilerici güçlerin bir araya gelmesi, öte yandan da gericiliğin karşı güçleri seferber etmesi demektir; çünkü haysiyetli insanların adaletsizliğe karşı mücadele edenleri düşünmeden destekleyeceği, buna karşın sermaye ile devletinse direnişin başını ezmek için zaman kaybetmeden harekete geçeceği sınıflı bir toplumda yaşıyoruz.

Muhafazakâr Başbakan Margaret Thatcher, 1984 yılında kömür sanayisinin gırtlağını sıkmaya, madenci sendikasını hurdahaş etmeye ve yüz binlerce insanın geçim kaynağını ortadan kaldırmaya kalkıştığında madenciler, aileleri ve onlara destek verenler buna karşı durdu. Thatcher bunun üzerine grev kırmak, grev kırıcıları ocaklara sokmak ve grevin önderlerini tutuklamak üzere polisi gönderdi.

Peki bundan nasıl bir ders çıkarabiliriz? Bir yanda kolektif toplantıların, grev kantinlerinin, grev gözcülerinin, polisle girilen meydan muharebelerinin heyecan verici dayanışması; emekçiler omuz omuza verip mücadele ettiklerinde sahip oldukları muazzam bir güç ve asalet duygusu vardı. Öte yandaysa tarafsız dahi oldukları söylenemeyecek, alenen sınıf düşmanı olan, büyük şirketler ile zenginlerin çıkarlarını temsil eden hükümet, devlet, polis ve medya vardı. Böylelikle binlerce madenci ve onların aileleri, bir yıl süren grev deneyimi boyunca radikalleşti.

Bu süreç esnasında kadınların muhtemelen erkeklerden fazla radikalleştiği söylenebilir. Madenciler zaten arkalarında köklü bir militan mücadele geleneği olan sadık sendikacılardı. Eşleri ise genellikle ev kadınları ya da daha önce hiçbir sendika deneyimi olmayan yarı zamanlı emekçilerdi. Yine de binlercesi bilfiil greve katıldı. Yalnızca grev kantinlerini işletmek gibi "geleneksel" rolleri üstlenmediler; grev gözcülüğü yaptılar, gösteriler düzenlediler, yardım topladılar, toplantılarda söz aldılar, bildiriler ürettiler, pankartlar hazırladılar. Nihayetinde Aralık 1984'te Chesterfield'da düzenlenen bir toplantı esnasında Kuyu Kapanmalarına Karşı Kadınlar hareketini kurdular. İlhamlarını hem grevden hem de feminist hareketten almışlardı. Bu kadınlar, Marx'ın emekçilerin dünyayı değiştirmek

üzere harekete geçtiklerinde bizzat değiştiklerini söylerken kastettiğinin apaçık birer örneğiydi.

Umut sınıf mücadelesindedir. Kapitalizm evreninde yaşanan zihinsel ıstırabı sona erdirmek, yani narsisizme, otoriterliğe ve faşizmin kitle psikolojisine yol açan toplumsal koşulları ortadan kaldırmak için müşterekleri yeniden halka vererek, iktisadi ve toplumsal yaşam üzerinde demokratik bir denetim kurarak, doğa ile toplum arasındaki metabolik kopuşu tedavi ederek yabancılaşmanın üstesinden gelmek zorundayız. Sevgi ile emeğin –işbirliği, dayanışma ve özgürlüğe dayanan– yeni topluluklarda çiçek açabileceği bir dünya yaratmak zorundayız. Ne var ki bu dünyayı yaratma mücadelesine –yani şimdi ve burada adaletsizliğe karşı verilen mücadeleye; uzun vadede kızıl-yeşil bir devrim uğruna verilen mücadeleye; uzun vadede dönüşmüş bir dünya uğruna verilen mücadeleye– birbirimize yabancılaşmamızın üstesinden gelme ve toplumsal denge ile ruh sağlığını yeniden kurma süreciyle başlayabiliriz.

Bunun için milyonları seferber etmek gerekiyor. Bunu yapmak içinse insanlara bir alternatifin mümkün olduğunu göstermek zorundayız. Bu da hem demokrasi, eşitlik, barış ve sürdürülebilirliğe dayanan farklı bir dünya vizyonunu hem de böylesi bir dünya uğruna mücadele eden bir eylem örneğini gerektirir. Fikirler ve mücadele. Teori ve pratik. Eğer bunu doğru düzgün bir şekilde yapmayı başarabilirsek, o zaman başkalarını kişisel sefaletlerinden, sermayeye ve devlete boyun eğmekten kurtarabilir; insanları yeni dayanışma ve mücadele topluluklarıı içerisinde yeniden harekete geçirebiliriz.

Troçki, 1930'larda kaleme aldığı bir yazısında faşizmi çaresizliğin karşıdevrimci hareketi, sosyalizmi ise umudun devrimci hareketi şeklinde tanımlamıştı. Bugün de değişen bir şey

yok. Bu tespite faşizmin aynı zamanda narsisizmin ve otoriterliğin, bencilliğin ve zorbalık kültünün hareketi; sosyalizmin ise sevgi ile emeğin, dayanışma ile işbirliğinin, olgun, sağlıklı, dışa dönük libidonun hareketi olduğunu ekleyebiliriz. Wilhelm Reich'ın da dediği gibi, "sevgi, emek ve bilgi yaşamımızın pınarlarıdır. Dolayısıyla yaşamın dümenini de onların idare etmesi gerekir."

Troçki, Stalinist bir ajan tarafından öldürülmesinden birkaç yıl önce, ölümünden sonra açıklanmak üzere kısa bir vasiyetname kaleme almıştı. Vasiyeti şu sözlerle sona eriyordu: "Yaşam güzel. Gelecek kuşaklar onu bütün kötülüklerden, baskı ve şiddetten arındırsın ve tadını doyasıya çıkarsın."

Şayet yirmi birinci yüzyıl başındaki küresel krizde kendimizi kendimizden kurtarmak istiyorsak, görevimiz bugün tam da budur.

Kaynakça

Abraham, Karl, 1942, *Selected Papers on Psychoanalysis*, London, Hogarth Press.

Adorno, T. W. vd., 1950, *The Authoritarian Personality*, New York, Harper & Row [Türkçesi: *Otoriter Kişilik Üzerine*, çev. Doğan Şahiner, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2017].

Bowlby, John, 1953, *Child Care and the Growth of Love*, Harmondsworth, Penguin

Bradley, A C, 1904, *Shakespearean Tragedy: lectures on Hamlet, Othello, King Lear, and Macbeth*, London, Macmillan & Co.

Brown, Norman, O, 1959, *Life Against Death: the psychoanalytical meaning of history*, London, Sphere Books [Türkçesi: *Ölüme Karşı Hayat, Tarihin Psikanalitik Anlamı*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları,1996].

Browning, Christopher, R, 1992, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, London, Harper Collins [Türkçesi: *Sıradan Adamlar: 101. Yedek Polis Taburu ve Polonya'da Nihai Çözüm*, çev. Hilal Kara ve Ali Açıkgöz, Ankara: Heretik Yayıncılık, 2019].

Debord, Guy, 1967/1994, *The Society of the Spectacle*, New York, Zone Books [Türkçesi: *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996].

Deleuze, Gilles ve Guattari, Félix, 1972/2013, *Anti-Oedipus: capitalism and schizophrenia*, London, Bloomsbury.

Eagleton, Terry, 1986, *William Shakespeare*, Oxford, Blackwell [Türkçesi: *William Shakespeare*, çev. A. Cüneyt Yalaz, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998].

Engels, Frederick, 1845, *The Condition of the Working Class in England*, www.marxists.org [Türkçesi: *İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2024].

Faulkner, Neil ve Samir Dathi, 2017, *Creeping Fascism: Brexit, Trump, and the Rise of the Far Right* (birinci edisyon), London, Public Reading Rooms.

Faulkner, Neil, Samir Dathi, Phil Hearse ve Seema Syeda, 2019, *Creeping Fascism: what it is and how to fight it* (ikinci edisyon), London, Public Reading Rooms.

Faulkner, Neil, Hearse, Phil, Fortune, Nina, Fortune, Rowan ve Hannah, Simon, 2021, *System Crash: an activist guide to making revolution*, London/Amsterdam, Resistance Books/International Institute for Research and Education.

Faulkner, Neil, 2021, *Alienation, Spectacle, and Revolution: a critical Marxist essay*, London, Resistance Books.

Ferenczi, Sandor, 1923/1968, *Thalassa: a theory of genitality*, New York, W Norton & Co [Türkçesi: *Psikanaliz Açısından Cinsel Yaşamın Kökleri*, çev. Hüsen Portakal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2019].

Freud, Sigmund, 1899/1976, *The Interpretation of Dreams*, Pelican Freud Library, Vol 4, Harmondsworth, Penguin [Türkçesi: *Düşlerin Yorumu*, çev. Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları, 2001].

Freud, Sigmund, 1905/1977, *On Sexuality: three essays on the theory of sexuality and other works*, Pelican Freud Library, Vol 7, Harmondsworth, Penguin [Türkçesi: *Cinsellik Üzerine*, çev. Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları, 2006].

Fromm, Erich, 1942, *The Fear of Freedom*, London, Routledge & Kegan Paul [Türkçesi: *Özgürlük Korkusu*, çev. Selma Koçak, Ankara: Doruk Yayınları, 2013].

Fromm, Erich, 1956, *The Sane Society*, London, Routledge & Kegan Paul [Türkçesi: *Sağlıklı Toplum*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Say Yayınları, 2023].

Fromm, Erich, 1957, *The Art of Loving*, London, George Allen & Unwin [Türkçesi: *Sevme Sanatı*, çev. Işıtan Gündüz, İstanbul: Say Yayınları, 2022].

Fisher, Mark, 2009, *Capitalist Realism: is there no alternative?* Alresford, Zero Books [Türkçesi: *Kapitalist Gerçekçilik: Başka Alternatif Yok mu?*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Habitus Kitap, 2020].

Goffman, Erving, 1959, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, Anchor Books [Türkçesi: *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2009].

Horney, Karen, 1937, *The Neurotic Personality of Our Time*, New York, W Norton & Co [Türkçesi: *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, çev. Başak Kıcır, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013].

Horney, Karen, 1939, *New Ways in Psychoanalysis*, New York, W Norton & Co [Türkçesi: *Psikanalizde Yeni Yollar*, çev. Selçuk Budak, İstanbul: Totem Yayıncılık, 2022].

Huxley, Aldous, 1932, *Brave New World*, London, Chatto & Windus [Türkçesi: *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, İstanbul: İthaki Yayıncılık, 2021].

James, Oliver, 2008, *The Selfish Capitalist: the origins of affluenza*, London, Vermilion.

Laing, R.D., 1960, *The Divided Self: an existential study in sanity and madness*, Harmondsworth, Penguin [Türkçesi: *Bölünmüş Benlik*, çev. Ergün Ahmet Akça, İstanbul: Alfa Kitap, 2022].

Laing, R.D., 1961, *The Self and Others*, London, Tavistock Publications [Türkçesi: *Benlik ve Ötekiler*, çev. Beyza Konuk, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022].

Laing, R.D., ve Esterson, Aaron, 1964, *Sanity, Madness, and the Family*, London, Penguin.

Lasch, Christopher, 1979, *The Culture of Narcissism: American life in an age of diminishing expectations*, New York, W Norton & Co [Türkçesi: *Narsisizm Kültürü*, çev. Ümit H. Yolsal ve Suzan Öztürk, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006].

Marcuse, Herbert, 1955, *Eros and Civilisation: a philosophical enquiry into Freud*, Boston, Beacon Press [Türkçesi: *Eros ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2016].

Marcuse, Herbert, 1964, *One-Dimensional Man*, Boston, Beacon Press [Türkçesi: *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2016].

Marx, Karl, 1844, *Economic and Philosophical Manuscripts*, www.marxists.org [Türkçesi: *1844 Elyazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları, 2016].

Marx, Karl, 1848, *The Communist Manifesto*, www.marxists.org [Türkçesi: *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2019].

Marx, Karl, 1867, *Capital*, Vol 1, www.marxists.org [Türkçesi: *Kapital*, Birinci cilt, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2021].

Orwell, George, 1938, *Homage to Catalonia*, London, Secker & Warburg [Türkçesi: *Selam Olsun Katalonya'ya*, çev. Celal Üster, İstanbul: Can Yayınları, 2021].

Orwell, George, 1945, *Animal Farm*, London, Secker & Warburg [Türkçesi: *Hayvan Çiftliği*, çev. Celal Üster, İstanbul: Can Yayınları, 2021].

Orwell, George, 1949, *Nineteen Eighty-Four*, London, Secker & Warburg [Türkçesi: *1984*, çev. Celal Üster, İstanbul: Can Yayınları, 2019].

Rank, Otto, 1924/1952, *The Trauma of Birth*, New York, Robert Brunner [Türkçesi: *Doğum Travması*, çev. Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2020].

Reich, Wilhelm, 1933/1975, *The Mass Psychology of Fascism*, Harmondsworth, Penguin [Türkçesi: *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yayınları, 1979].

Reich, Wilhelm, 1948/1975, *Listen, Little Man!* Harmondsworth, Penguin [Türkçesi: *Dinle, Küçük Adam*, çev. Yüksel Pazarkaya, İstanbul: Cem Yayınevi, 2021].

Dünyanın farklı coğrafyalarında otoriter sağın ve faşist hareketlerin güçlenmesine tanıklık ediyoruz. Günümüz dünyası faşist bir irrasyonalizm kasırgasının etkisi altında. Dinmek bilmeyen bu kasırga otoriterlik, milliyetçilik, ırkçılık, kadın düşmanlığı, homofobi, narsisizm, komplo teorileri ve hakikatin önemini yitirmesi türünden belirtilerle dışavuruyor kendini.

Ünlü Marksist tarihçi Neil Faulkner bu kısa ve özlü kitabında, Marksist-Freudyen teoriden yararlanarak faşizmin kitle psikolojisinin güncel bir analizini sunuyor. Faulkner, Marksizmi psikanalizle yoğururken ikisinin de sınırlarını genişleten; ancak bunu teorik bir cambazlık arzusuyla değil, günümüzün yaygın narsisistik-otoriter kişiliğini geçer akçe kılan özgürlük korkusu ve psikotik öfkenin sebeplerini kavrama maksadıyla yapıyor. Faşizm ile otoriterliğin insanların zihinleri ve ruhlarına zoraki istikamet iddiasıyla çıkardığı bu celbin, esasen demokrasinin başını ezmeye çalışan neoliberal sömürü ve baskı sistemine hizmet ettiğini gözler önüne seriyor.

"Umut sınıf mücadelesindedir. Kapitalizm evreninde yaşanan zihinsel ıstırabı sona erdirmek, yani narsisizme, otoriterliğe ve faşizmin kitle psikolojisine yol açan toplumsal koşulları ortadan kaldırmak için müşterekleri yeniden halka vererek, iktisadi ve toplumsal yaşam üzerinde demokratik bir denetim kurarak, doğa ile toplum arasındaki metabolik kopuşu tedavi ederek yabancılaşmanın üstesinden gelmek zorundayız. Sevgi ile emeğin -işbirliği, dayanışma ve özgürlüğe dayanan- yeni topluluklarda çiçek açabileceği bir dünya yaratmak zorundayız." **Neil Faulkner**

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap

ISBN 978-605-172-663-2